

Abraomas Kulvietis Italijoje ir Lietuvoje

A.KULVIEČIO BIOGRAFIJOS BRUOŽAI

Duomenų apie A.Kulviečio (Abraham Culvensis) gyvenimą pirmiausia sužinome iš svarbiausio jo teksto *Tikėjimo išpažinimas (Confessio fidei)* ir mirties metinėms Johanno Hopijaus parašytos laidotuvių kalbos, išspausdintos Karaliaučiuje 1547 m.¹ Pirmąją Kulviečio biogramą apie 1582–1587 m. parašė Jonas Wigandas (1523–1587)². Biografinės rekonstrukcijos, paremtas Karaliaučiaus valstybinio archyvo dokumentais, paskelbė Paulius Tschakertas ir Theodoras Wotschke³.

Konstantinas Jablonskis nustatė, kad Kulviečiai buvo kilę iš bajoro Ginvilos, turėjusio keturis sūnus: Radvilą, Mačį, Stonką ir Joną⁴. Jų valdų palikimas buvo Kulvoje (dab. Jonavos r.) ir Brenkliškiuose (prie Sudervės). Jauniausias Ginvilos sūnus Jonas turėjo tris sūnus – Petrą, Mikalojų ir Mykolą. Pirmasis jų – Abraomo tėvas Petras Jonaitis Ginvilonis (Petr Janovič Ginviloviča) – dokumentuose minimas nuo 1516 m.⁵. Nuo Kulvos dvaro kilusia pavarde Kulviečiai bajorai vadinosi jau nuo 1528 m. Jie buvo laikomi ir Kernavės bajorais, nes Brenkliškių dvareliai buvo Kernavės valsčiuje, Vilniaus pavieta. A.Kulviečio motina bajoraitė Elžbieta Jodotaitė (Elizabeth Jadathowna, Jadautaitė, Jadotovna)⁶ galėjo būti žemaičių kilmės, nes turėjo palikimo

ne tik prie Sudervės, bet ir Butkiškės dvarelį Žemaitijoje (tuometiniame Ariogalos valsčiuje)⁷. Pats A.Kulvietis iki šiol žinotuose dokumentuose fiksuotas tik lotyniškais, vokiškais ir lietuviškais (Kulviškis) nuo Kulvos dvaro kilusiomis pavardės formomis.

Tiksli A.Kulviečio gimimo data nežinoma, pagal antrinius duomenis spėjami maždaug 1510–1512 metai⁸. Kulviečiai vartojo Gulbės ženklą, kuris lydi ir A.Kulviečio įrašą Karaliaučiaus universiteto albume⁹. A.Kulviečio tėvas Petras mirė 1542 m., o motina buvo gyva dar 1549 m.

Apie pradinį A.Kulviečio lavinimąsi nežinoma. 1528 m. liepos 6 d. jis įsirašė į Krokuvos universitetą. Šis faktas siejamas su universiteto matrikuloze esančiu įrašu, nurodančiu asmenį, atvykusį iš Kražių: *Abraham Petri de Krosz dioc. Vylnensis*¹⁰. Galbūt teisingai V.Biržiška spėjo, kad jį globojo protestantizmo rėmėjas didikas, žemaičių seniūnas Jonas Bilevičius, turintis dvarą Medininkų vyskupijoje, Viduklėje, kur jau galėjo būti ir mokykla. J.Bilevičius, susidomėjęs Reformacija jau nuo XVI a. 5-ojo dešimtmečio bei palaikydamas artimus ryšius su kunigaikščiu Albrechtu, ir vėliau rėmė A.Kulvietį¹¹.

Po mėnesio, rugpjūčio 6 d., Krokuvos universitete, nurodęs atvykimo vietą šalia esančius Raseinius, įsimatrikuliavo kitas Lietuvos Reformacijos pradininkas Stanislovas Rapolionis (sykiu

Ši publikacija parengta vykdant VU Filologijos fakulteto mokslinių tyrimų projektą „LITTERA. Lietuvių tautinis identitetas XVI–XX a. kultūrų dialogo kontekstuose“. Straipsnyje panaudota 2004–2005 m. stažuotėse Pizos ir Udinės universitetuose rinkta mokslinė medžiaga.

su dar penkiais atvykusiais lietuviais, vienas jų – lietuvių raštijos pradininkas Jurgis Zablockis). Iki šiol nežinoma, ar S.Rapolionis galėjo būti A.Kulviečio giminaitis (*consanguineus*, galbūt pusbrolis iš motinos pusės), kaip spėta J.Wigando biogramoje, kurioje tvirtinama, jog S.Rapolionis iškilo remiamas A.Kulviečio¹².

Labai greitai A.Kulvietis Krokuvos universitete įsigijo bakalauro laipsnį: 1529 rugsėjo 14 d., *magistrui Stanislovui iš Lovičo einant dekaną pareigas kartu su kitais bakalauro laipsnis buvo suteiktas Abraomui iš Kulvos*¹³. Tiksliai nežinoma, kur Kulvietis įsigijo magistro laipsnį, tačiau J.Hopijaus laidotuvių kalboje teigiama, jog po Krokuvos jis studijavo laisvuosius menus Liuveno (Louvaine) universitete, kur išmoko hebrajų ir graikų kalbas. Tai patvirtino ir J.Wigandas, anot kurio, Kulvietis lotynų, graikų ir hebrajų kalbas išmoko „ne blogiau už savo motinos kalbą“. Hopijus pabrėžė, jog būtent Liuvene Kulvietis susidomėjo protestantizmu – „dangiškuoju mokymu apie grynąją Kristaus Evangeliją“. Hopijaus teigimu, Kulvietis Liuvene klausėsi Erazmo Roterdamiečio ir Sigismundo Goklenijaus paskaitų. Liuveno universitetas buvo garsus dėl savo kalbų kolegijos (Collegium Trilingue), tačiau Erazmas Roterdamietis ten nebedėstė nuo 1521 m.¹⁴ Apie Kulviečio studijas Liuvene kitų įrodymų kol kas neturime, bet pagrindiniais Hopijaus pateiktais faktais galime pasitikėti, nes daugumą kitų jo minimų Kulviečio gyvenimo detalių patvirtina randami dokumentai. Manoma, kad tik apie 1535 m. Kulvietis grįžo į Lietuvą, nors tai galėjo būti ir anksčiau. Wigando teigimu, jau tais metais jis susitiko su kunigaikščiu Albrechtu, su kuriuo palaikė ryšius ir vėliau, o Hopijaus liudijimu, grįžęs iš Liuveno, Vilniuje suartėjo su Vilniaus vaivada ir kancleriu Albertu

Goštautu, kuris ragino Kulvietį vykti į Italiją studijuoti medicinos, tačiau jau tada Lietuvos reformacijos pradininkas labiau vertinęs „pamaldumo siekį ir tikrą Dievo pažinimą“¹⁵. Ar tuo metu jis galėjo būti išsventintas į kunigus ir, kaip spėja V.Biržiška, kunigauti, kol kas nežinoma. Vėliau Vilniaus vyskupas Paulius Alšėniškis, kaltindamas Kulvietį erezija, minėjo jo kunigybę.

1536 m. su A.Goštauto rekomendaciniu laišku Kulvietis išvyko į Prūsiją pas Albrechtą, kuris išsiuntė jį studijoms į Leipcigo universitetą. Šioje aukštojoje mokykloje Kulvietis įsimatrikuliavo 1536 pavasarį¹⁶.

Nuolatiniai Goštauto ryšiai su Prūsijos kunigaikščiu Albrechtu ir Kulviečio rėmimas leidžia daryti prielaidas ir apie šio išskirtiniais kultūros užmojais pasižymėjusio pirmo Naujųjų laikų LDK didiko filoprotstantines nuotaikas¹⁷. Tokį spėjimą sustiprina ir tai, kad Vilniaus vaivados (nuo 1522 m.) Goštauto raštininku dirbo Venclovas Mikalojaitis (Mykolas Lietuvis), kurio traktate *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius* (apie 1550 m.) iš protestantiškų pozicijų aštriai kritikojamos institucinės Katalikų bažnyčios ydos¹⁸.

Leipcigo universitete Kulvietis įstojo į rytų europiečius vienijančią „natio polonica“ korporaciją, į kurią buvo priimami tik turintys magistro ar daktaro laipsnį¹⁹. Ten susipažino su tais pačiais metais įstojusiu pirmų lenkų liuteronų knygų parengėju Janu Seklucjanu. Po metų, 1537 m. gegužį, įsirašė į Vitenbergo universitetą kaip *Abraham Littuanus Magister*. Kodėl ir kada išvyko iš Vitenbergo, tiksliai nežinoma. V.Biržiška mano, kad tai įvyko greitai: Vitenbergo universitete Kulvietis studijavo tik vieną semestrą ir jau 1537 m. pabaigoje buvo Italijoje. Tikslėsių paliudijimų tuo klausimu kol kas neturime²⁰.

Vitenberge Kulvietis klausėsi Philipo Melanchtono, o galbūt ir Martino Lutherio paskaitų²¹. Šis universitetas garsėjo savo disputų tradicija: cirkuliariniai ir ketvirtiniai disputai vyko nuo 1533 metų²². J. Hopijaus teigimu, Vitenberge A. Kulvietis „ėmė nuolat bendrauti“ su Ph. Melanchtonu ir intensyviai studijavo Aristotelį. Kadangi jau Liuvene jis domėjosi teise, Vitenberge, studijuodamas Antikos filosofiją, „išnagrino to mokymo šaltinius“ ir „įgijo pagirtiną civilinės teisės supratimą“, o galop sugrįžo prie teologijos.

Remiantis Hopijaus liudijimu, kad Kulvietis po studijų Vitenberge išvyko į Italiją (anot Hopijaus – nusprendė apkeičiauti „kokią nors aukštutinės Vokietijos ir Italijos dalį“), istoriografijoje įtvirtino nuomonę, jog jis studijavo Italijoje ir ten apsigynė doktoratą. Tačiau jokie konkretūs dokumentai, galėję liudyti apie Kulviečio Italijos laikotarpį nebuvo žinomi. Sunku buvo ką nors išsiaiškinti ir apie Lietuvos reformacijos pradininko doktorato sritį, pobūdį, gynimosi datą ir kt. Motyvuojant *Confessio fidei* pareikštu Kulviečio teiginiu, jog jis esąs daktaras ir turįs teisę interpretuoti Šv. Raštą, spėta Kulvietį buvus teologijos daktaru²³.

Motivas, dėl kurio Kulvietis paliko Vitenbergą ir išvyko į Italiją, mums nėra aiškus. Kol kas, kaip ir Hopijus, galime tai paaiškinti tik jo paties noru. Kažin ar 1535 m. Žygimanto Senojo išleistas ediktas, draudžiantis LDK piliečiams studijuoti Vitenberge, paskatino jį išvykti į Italiją, nes tokie pat įsakymai, kuriais galėjo remtis Katalikų bažnyčia ir Lietuvoje, Lenkijai Žygimanto Senojo jau buvo išleisti 1520, 1522, 1523 ir 1534 metais²⁴. Kada tiksliai Kulvietis atvyko į Italiją, neaišku. Hopijaus teigimu, jis gyvenęs Romoje ir Sienoje. Apie buvimą Romoje daugiau žinių neturime. Tačiau Kulviečio biografiją praplečia

ir svarbias mūsų Reformacijos istorijos detales patikslina atrastas dokumentas apie šio lietuvio doktoratą Sienos universitete.

A. KULVIEČIO DOKTORATAS SIENOJE

Lotyniškas dviejų rankraštinės protokolo knygos puslapių įrašas apie Abraomo Kulviečio doktoratą yra vienoje Sienos universiteto diplomantų registro knygoje, kuri saugoma Sienos Arkivyskupijos archyve (*Archivio Arcivescovile di Siena, Protocolli degli atti di laurea*, 6437 (1515–1542): III libro bastardello, 161v–162r). Ten užregistruoti 1515–1542 m. laikotarpio doktoratų gynimo Sienos universitete protokolai. Įrašas apie Kulvietį darytas paskubomis, nekaligrafiškai, naudojantis specifinėmis XVI a. universiteto protokolų santrumpomis.

Iš dokumento sužinome, kad **lietuvis Abraomas Kulvietis Ginvilonis** (*Cand. d. Abramus Culvensis Gynvilonis litevanus*) **1540 m. lapkričio 28–29 dienomis Sienos universitete apgynė abiejų** (kanonų ir civilinės) **teisių** („in utroque iure“) **daktaro tezes**. Tezių gynimo vadovai (promotoriai) buvo abiejų teisių daktarai Liudvikas Burgesius ir Aleksandras Sozinas (*Prom. Utrisque iuris doctores d. Ludovicus Burgesius, d. Alexander Sozinus*). Viena iš kanonų teisės ginamų tezių buvo: **Bažnyčios tarnas neaugina nei plaukų, nei barzdos** (*Puncta. c. Clericus nec comam nec barbam nutriat*).

Doktorato tezės buvo ginamos įprastinėje universiteto doktoratų gynimo vietoje – Sienos arkivyskupijos rūmuose (*Luogo di rog. in palatino archiepiscopali*). Tarp liudytojų buvo sienietis daktaras Augustinas de Ubertinis ir bavaras daktaras Martynas Trauerius (*Test. d. Augustinus de Ubertinis de Senis, d.*

Martinus Trauerius baverius teutonicus). Protokolą užrašė notaras Rafaelis (*Not. Raphael*).

Protokole Abraomas Kulvietis pirmą kartą mums žinomuose dokumentuose užfiksuotas dviguba Kulviečio Ginvilonio pavarde, patvirtinančia K.Jablonskio išvestą genealogiją. Dokumentas įrodo Hopijaus laidotuvių kalboje paminėtą faktą, kad Kulvietis Sienoje „klausėsi įžymiųjų teisės mokslo daktarų, o po to, kad gautų tos mokyklos liudijimą, jų autoritetu jam buvo suteiktas daktaro laipsnis su insignijomis“. Patvirtinimas, kad A.Kulvietis buvo teisių (kanonų ir civilinės) mokslų daktaras, leidžia manyti, kad teologijos doktorato jis neturėjo.

Itin svarbi mūsų kultūros istorijai 1540 m. pabaigos data, liudijanti apie gerokai vėlyvesnį Kulviečio sugrįžimą į Lietuvą, nei manyta iki šiol. Jei Kulvietis iš tiesų Vitenberge pasimokė tik vieną semestrą ir į Italiją atvyko jau 1537 m. pabaigoje arba, kas labiau tikėtina, 1538 m., tai, kaip matome iš atrasto dokumento, Italijoje jis praleido daugiau nei dvejus metus²⁵. J.Hopijaus teigimu, Kulvietis iš Italijos išvyko žiemą ir vėl grįžo į Vitenbergą:

Išvykęs iš Italijos žiemos metu gana pavojingu keliu, grįžta į Vitenbergą. Čia sužino, kad jo tėvai įmesti į kalėjimą, kadangi rėmė Vokietijoje sūnų, skuba iš ten vykti į tėvynę, kad padėtų savo tėvams. Tada netikėtai pasitraukė iš gyvųjų tarpo jo didžiausias globėjas Albertas Goštautas, Vilniaus vaivada, ir jam buvo sunku be mecenato ir globėjo turėti reikalų su labai nepalankiais nusiteikusiai priešais.²⁶

Hopijus faktus rikiavo neminėdamas tikslių datų. Iš atrasto Sienos dokumento matome, kad iš dalies jis teisus, tačiau dėstomi faktai šiuo atveju nėra visiškai nuoseklūs. Goštautas mirė 1539 m. gruody, t.y. beveik metais anksčiau, nei Kulvietis apsigynė doktoratą Sienoje (1540 m. pabaigoje)²⁷. Grįžęs į Lietuvą,

daktaras Kulvietis, anot Hopijaus, rado savo tėvus jau paleistus iš kalėjimo. Jei iš tiesų buvo taip, tai neaišku, kas Goštautui jau mirus tėvus padėjo išlaisvinti.

MOKYKLOS ĮKŪRIMAS

Faktas, kad Kulvietis grįžo į Lietuvą tik 1540 m. gruodį arba 1541 m. sausį, gerokai patikslina jo mokyklos įkūrimo datą, iki šiol sietą su 1539 arba 1540 metais²⁸. Kaip karalienės Bonos Sforzos valdomo Kauno pavieto bajoras, Kulvietis nusprendė tuoj pat prisistatyti karalienei. Šio vizito priežastys anaipol nebuvo formalios, o rezultatai – net labai palankūs jaunajam daktarui. Kulvietis grįžo į Lietuvą apsisprendęs viešai skelbti idėjas, kurios, kaip aptarsime vėliau, labai sparčiai plito karalienės tėvynėje Italijoje. Į Boną Sforzą iš jos tėvynės grįžęs Kulvietis kreipėsi su pagrįstomis viltimis ir užsitikrino karalienės protekcija. Hopijaus kalboje Kulviečio apsilankymas Vilniaus karalių rūmuose pažymimas kaip svarbus Kulviečio istorijos ir jo apsisprendimo viešai skelbti evangelizmą momentas.

A.Kulvietis

(...) nuvyko į karaliaus rūmus, kurie tada buvo Vilniuje, kad ta proga savo draugams ir visai tėvynei praneštų apie pražūtingus priešininkų siekimus. Ir buvo negalima jo atkalbėti nuo šios pamaldžios ir garbingos nuostatos, primenant nelaimės ir pavojus, kurie jam grėsė dėl priešininkų galybės. Mat jis taip tikėjo Dievu, kad iš tiesų nusprendė, jog juo rūpinasi Dievas dėl dievobaimingiausių jo pastangų skelbti Dievo žodį. Ir dėl to lengvai atmetė visus grasinimus ir gresiančius pavojus. Taigi atvykęs į karaliaus rūmus, kilmingiausiųjų buvo sutiktas labai geranoriškai ir pagaliau perėjo karaliaus ir karalienės globon, kad būtų apsaugotas nuo smurto tų, kurie jautė neapykantą ne tiek žmogui, kiek mokslui apie tikrąjį Dievo pažinimą.

Karalienė savo pirmąjį pasimatymą su Kulviečiu prisiminė beveik po dvejų metų kunigaikščio Albrechto inicijuotame Justo Liudviko Decijaus susitikime su ja 1542 m. gruodį. Pasiuntiniui Justui Liudvikui Decijui jaunesniajam karalienė sakė, kad tada jai didelį įspūdį padarė Kulviečio išsilavinimas, tačiau jis skelbęs draudžiamus dalykus:

Grižęs iš Italijos, kaip mano valdomo Kauno pavieto pavaldinys atvyko pas mane, o kadangi jis buvo išsilavinęs jaunuolis, aš buvau taip pat jam palanki; jis ėmė lankytis pas mane dažnai, apie save sutelkė ir ėmė globoti daug kilmingų sūnų, tačiau kalbėjo ir skelbė tai, ko tuo metu buvo negalima kalbėti. Tada aš jį įspėjau taip nesielti, nes nuolat blogai kalbėdamas apie kunigus ir dvasininkus, užsitraukė daugelio pyktį, o ypač jo neapkentė ponas Vilniaus vyskupas.²⁹

J.L.Decijaus laiškas, perteikiantis karalienės pasakojimą, svariai liudija karalienės ir Kulviečio santykius. Iš jo sužinome (pastebėtina, jog karalienė pabrėžė ne Kulviečio idėjų klaidingumą ar eretiškumą, bet tai, kad jų skelbti nebuvo galima), kad karalienė susitikinėjo su Kulviečiu dažnai ir kad jos protekcijos dėka jis galėjo atidaryti savo mokyklą, karalienės žodžiais – globoti kilmingus jaunuolius.

Dar Kulviečiui studijuojant Italijoje, Vilniuje bandyta įkurti pirmąją Lietuvos humanitarinių studijų kolegiją. Ši iniciatyva kilo iš paties miesto vaivados Goštauto aplinkoje remiamų intelektualų. 1539 m. balandžio 28 d. Vilniaus vyskupijos kapitula atmetė Leipcigo universitete studijavusio Goštauto raštinninko Jono Vilamovskio (Wiliamowski) ir vėliau, 1541–1546 m., Vitenberge studijavusio Jurgio Eišiškiečio prašymą steigti privačią pasaulietinę mokyklą bajorų vaikams³⁰. Tokią mokyklą pavyko įsteigti Kulviečiui įsigijus karalienės Bonos Sforzos paramą ir išsiverčiant be kapitulos leidimo.

Sienos dokumentas leidžia teigti, jog, deja, Kulviečio mokykla galėjo būti įsteigta ne anksčiau kaip 1541 m. pavasarį. Ji tapo viena iš dingsčių 1542 m. gegužį patraukti vadovą į bažnytinį teismą, pasaulietiniams pareigūnams įsakius kaltinamąjį erezija atvedsinti jėga³¹. *Tikėjimo išpažinime* A.Kulvietis dėl mokyklos gynėsi: *Liudininkas Dievas ir visi teisieji, kad man patikėtus mokinius sąžiningai mokiau Dievo baimėje ir drausmėje*³².

Mokykloje už mokestį mokiniai buvo ne tik mokomi, bet ir išlaikomi. Pats Kulvietis mini Pauliaus Naruševičiaus sūnų. Andriaus Węgerskio duomenimis, mokyklą lankė apie 60 žmonių, tačiau šie duomenys nėra visiškai patikimi, kaip ir istoriko nurodyta 1539 m. mokyklos įkūrimo data³³. Pasinaudoję priverstiniu Kulviečio pabėgimu iš šalies po išleisto dekreto, kai kurie moksleivių tėvai nesumokėjo už savo vaikų mokslą ir išlaikymą, todėl Kulvietis skundėsi savo laiške Bonai Sforzai.

Th.Wotschke's teigimu, mokykloje Kulviečio padėjėju ir mokytoju dirbo jo bičiulis Jurgis Zablockis (apie 1510–apie 1563)³⁴. Tačiau tai galėjo trukti labai neilgai ir kol kas dar neišaiškintomis aplinkybėmis. 1540 m. lapkričio 23 d. (Kulviečiui ginantis doktoratą Sienoje) Zablockis įsiregistravo Vitenbergo universitete, tad atrodo, kad nepraėjus nė pusmečiui po matrikuliacijos turėjo mesti studijas Vitenberge ir sugrįžti mokytojauti į Vilnių. Jei iš tiesų, kaip mini Hopijus, į Lietuvą iš Italijos Kulvietis grįžo dar užsukdamas į Vitenbergą, tai ten galėjo susitikti su Zablockiu ir aptarti būsimą veiklą. Yra žinoma, kad Zablockis į Prūsiją iš Vilniaus pasitraukė 1542 m. balandį, jau prasidėjus Vilniaus vyskupo Pauliaus Alšėniškio akcijai ne tik prieš Kulvietį, bet ir prieš visus

„eretikus“, tad su šia data ir gegužį išleistu kunigaikščio dekretu sietina mokyklos veiklos pabaiga³⁵.

Sienos dokumentas leidžia tvirtinti, kad Kulviečio mokykla, įkurta 1541 m. pavasarį, veikė ne ilgiau kaip metus – iki 1542 balandžio–gegužės. Tai buvo pirmoji Lietuvoje pasaulietinė kolegijos, arba aukštesniojo tipo, mokykla. I.Lukšaitė ją vadina ir pirmąja protestantizmo institucija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje³⁶. Tai pagrįstas tvirtinimas: nors nežinome tikslesnio mokymo turinio ir mokyklos įkūrėjas su mokytojais nepriklausė jokiai dar nesamai Lietuvoje protestantų Bažnyčiai, bet jie jau neslėpė savo protestantiškų pažiūrų.

PROTESTANTIŠKOJI ITALIJA

ITALIJOS PROTESTANTIZMO TENDENCIJOS A.KULVIEČIO STUDIJŲ METAIS

Jau iki atvykimo į Italiją Kulvietis neabejotinai buvo susipažinęs su ankstyvosiomis evangelikų idėjomis, Ph.Melanchtono ir M.Lutherio mokymu. Tačiau tai, kad jis pradėjo ir doktoratu sėkmingai užbaigė teisės studijas Sienos universitete, rodo, jog iki tol jis nebuvo atviras konvertitas. Italijon Kulvietis atvyko pačiais įdomiausiais jos protestantizmo istorijoje slapto spiritualistinio ir filoprotstantinio judėjimo apogėjaus metais, šalyje dar neveikiant Inkvizicijai. Čia praleistas laikas lemtingai įtakojo jo reformacines nuostatas. XVI a. ketvirtojo dešimtmečio Italijos ir ypač Sienos filoprotstantizmo dvasia – ypač aktyvios pastangos reformuoti Katalikų bažnyčią nekuriant naujos bažnytinės institucijos – suformavo ir Kulviečio veikimo Lietuvoje strategiją.

XVI a. Italijos protestantinių (Italijos istoriografijoje ilgai galiojo terminas *eretiniu*) judėjimų istoriografija yra sena

ir pripažinta istorinių tyrinėjimų sritis³⁷. Tačiau pastarųjų trisdešimties metų darbai parodė visiškai pakitusią Italijos protestantizmo recepciją. Ištirti Inkvizicijos archyvai Venecijoje, Modenoje ir kitur atvėrė labai platų vadinamojo italų „evangelizmo“, kuriam dar taikomas filoprotstantizmo terminas, mastą. Į protestantizmo judėjimą buvo įsitraukę daugelis žymių XVI a. Bažnyčios veikėjų – vyskupų, kardinolų, kurių dalis vėliau tas idėjas deklaravo viešai, pasitraukdami iš Italijos, o kita dalis ir Inkvizicijos laikotarpiu veikė slapta. Šio judėjimo atstovų raštijai ir menui būdinga metaretorika, kuri pastebima kai kurių žymiausių ano meto Italijos kūrėjų darbuose. Pavyzdžiui, Michelangelo artimai bendravo su reformas skatinančia aristokrate Vittorija Colonna³⁸. Paskelbtas kardinolo Giovannio Morone procesas parodė, kad net ir vadinamieji *spiritualai*, reformoms atvira aukštesniųjų Bažnyčios sluoksnių grupė, visuomet laikyta viduriu tarp protestantų ir tridentinės katalikų ortodoksijos, buvo daug labiau suinteresuota reformacinių idėjų realizavimu, nei manyta iki šiol³⁹.

Italijos protestantizmo idėjos, dažnai apibrėžiamos kriptoprotstantizmo vardu, tiek iki Inkvizicijos atkūrimo, tiek po to rutuliojosi slapta, draudimo sąlygomis. Italijos protestantizmo specifika sudaro, viena vertus, akivaizdžios jo ideologinės sąsajos su Vokietijoje prasiidėjusios Reformacijos idėjomis, kurias dažnai gana sunku įrodyti tiesioginiais ryšiais su Šiaurės Europa, kita vertus, veikimo Bažnyčios viduje ženklai, pastangos reformuoti katalikybę neatskyrus nuo jos.

Judėjimo pradžia datuojama XVI a. trečiuoju dešimtmečiu, kai pirmieji Italijos protestantai, dažnai įvairių vienuolių nariai, ėmė pastebimai skelbti „eretines“ idėjas. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje atsirado pirmieji italų pro-

testantų religiniai pabėgėliai, paveikti Martino Bucerio, kuris aktyviai skleidė Reformacijos idėjas gyvai bendraudamas su erazmininkų rateliu Bolonijoje⁴⁰. Bassano benediktinas Francesco Negri, tapęs protestantu apie 1525 m., ir venecijietis Bartolomeo Fonzio apsigyveno Martino Bucerio Strasburge tarp 1532 ir 1533 metų. Prasidėjęs religinės emigracijos procesas ypač ryškiai kultūros reiškiniu tapo nuo 1542 m., kai buvo atkurtas Inkvizicijos veikimas Italijoje⁴¹. Toje epochoje italų emigrantų centrais virto Bazelis, Ciūrichas ir Ženeva, taip pat Centrinė bei Rytų Europa, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Lietuvos ir Italijos kultūrinių ryšių bei reformacinių idėjų mainų pagrindu XVI amžiuje prasidėjo lietuvių studijos Italijoje, o italų religiniai emigrantai atsidadė užsienyje – Lietuvoje bei Lenkijoje.

Spiritualistinių Bažnyčios reformos idėjų sklaida Italijoje tiesiogiai siejama su 1529 m. savo regulą patvirtinusių elgetaujančių kapucinių ordinu. Ėmęs formuotis 1525 m. tarp pranciškonų observantų kaip katalikybės reformos iniciatorius, propaguojantis širdies pamaldumą, grįžimą prie pirmąsios bažnyčios regulos, netrukus jis pradėjo skleisti „liuteroniškoms“ vadinamas religines idėjas. Ordiną kaip observantų vienuolijos atšaką 1528 m. patvirtino popiežius Klemensas VII. Visiškai autonomišku jis tapo tik 1619 m. Pavadinimas atsirado pagal brolių aprangos detalę – keturkampį smailėjantį gobtuvą, itališkai vadinamą *cappuccio*.

Žymi XVI a. Italijos poetė didikė Vittoria Colonna, viena iš Michelangelo mūzų, įtakojusi popiežiaus Pauliaus III sprendimus, buvo įsitraukusi į kapucinių vienuolijos propaguojamą katalikybės reformą. Palaikydama ryšius su įtakingu kardinolu, „katalikų reformos“ šalininku Gasparu Contariniu, kuris artimai bendravo su vėliau „erezija“

apkaltintais veikėjais (pvz., originalaus portestantiško veikalo *Beneficio di Cristo* autoriumi Marcu Antoniu Flaminiu)⁴², ji gynė kapucinus: „juos vadina liuteronais tik dėl to, kad jie moko apie dvasios laisvę. Tokiu atveju ir šv. Pranciškų reikia vadinti eretiku“⁴³.

Italijos evangelikų doktrinas veikė tiek Šiaurės protestantizmas (erazminis mokymas, dažniausiai suvoktas kaip „liuteronizmo“ forma, melanchtonizmas, cvinglizmas, liuteronizmas), tiek autochtoniniai dvasiniai judėjimai (valdizmas, spiritualizmas). Tačiau šis judėjimas, nepaisant atskirai susikūrusių bendruomenių, neturėjo galimybių šalyje suburti krašto Bažnyčios, kongregacijos. Nebuvo ir doktrininės unifikacijos. Pvz., viena iš pagrindinių Italijos filoprotestantų grupių – Neapolio Juano de Valdéso ratelis – po savo lyderio mirties 1541 m. geitai patyrė kito ispano – Juano de Villafranca – antitrinitoristinę įtaką.

Italijoje protestantizmas buvo suvokiamas ne vien kaip doktrininė sistema, bet ir kaip tam tikra religinė laisvė. Dalis italų, egzily patyrę iš reformatų netikėtas ortodoksinių varžymo tendencijas, grįžo atgal į Katalikų bažnyčią, kita dalis tapo radikalių judėjimų lyderiais Europoje. Esminiu istoriniu Italijos protestantizmo aspektu galime laikyti ypatingą italų emigrantų aktyvumą reformatų centruose Šveicarijoje (ten susibūrė net kelios italų reformatų bažnyčios. Tokių bažnyčių kūrimosi pradmenys buvo matyti Lenkijoje ir Lietuvoje) bei didelį kai kurių asmenybių poveikį radikaliųjų doktrinių kūrimuisi ir plėtojimuisi Vidurio ir Rytų Europoje.

Filoprotestantizmo procesas reiškėsi įvairiuose Italijos regionuose. Vienas ankstyviausių judėjimų susiformavo Neapolyje, kur evangelinės doktrinos atsiradimui didžiulę įtaką turėjo Ispanijos *alumbrados* religinio judėjimo

dalyvio Juano de Valdéso persikėlimas į Neapolį gyvenimo pabaigoje, 1535–1541 metais. Su Valdésu siejamas platus protestantiška ideologija paremtas reiškinyss Ispanijoje ir Italijoje – valdizmas. Ispanijos konvertitas iš žydų Juanas de Valdésas (*Ioannes Valdesius*, apie 1500 Cuenca, Ispanija – 1541 m. vasara, Neapolis) – esminę įtaką ankstyvajam Italijos protestantizmui padariusi religinė figūra. Jo brolis Alfonso buvo imperatoriaus Karolio V sekretoriumi Madride, rašė erazminės filosofijos temomis (du *Diálogos* – Dialogai), kurie ilgą laiką buvo priskiriami Juanui). 1523 m. Juanas atvyko į Escaloną, markizo Diego Lópezo Pacheco, Erazmo gerbėjo ir religinio *alumbrados* judėjimo šalininko, dvarą, tačiau tų pačių metų pabaigoje išvyko pas brolių į Madridą.

1527 m. Juanas žinomas kaip Alcalá de Henares universiteto studentas, kur tikriausiai studijavo humanitarinius mokslus. 1529 m. čia parašė ir anonimiškai išspausdino *Dialogo de doctrina christiana* (Dialogą apie krikščioniškąją doktriną) – erazminio tipo kūrinį, turintį artimų paralelių su M.Lutherio, Ph.Melanchtono ir Oecolampadijaus darbais. Kūrinys iš karto pateko į Ispanijos inkvizicijos akiratį, imtas svarstyti universiteto teologų ir nuspręstas naikinti (šiuo metu žinomas tik vienas jos egzempliorius). Kilus įtarimams, Juanas vėl išvyko į Madridą.

Nuo 1531 m. Inkvizicija abiem broliams tapo labai nepalanki, tačiau dokumentų apie jų teismo procesus nėra. Atvykęs į Italiją 1531 pabaigoje – 1532 m. su rekomendaciniais brolio raštais, Juanas gavo pusiau oficialią tarnybą kaip Imperijos pasiuntinys popiežiaus Klemenso VII dvare ir suartėjo su įtakingais popiežiaus aplinkos asmenimis. Tais pačiais metais lankėsi Mantujoje, kur susipažino su didike Giulia Gonzaga, padariusia didelę įtaką vėlesnei

jo kūrybai. Per Karolio V ir popiežiaus Klemenso VII susitikimą Bolonijoje 1533 m. jis susipažino su būsimu žymiu Italijos protestantu Pietro Martire Vermigliu (1499–1562) ir kitais. Per protekcijas iš Klemenso VII, kuris netrukus (1534) mirė, gavo atleidimo raštą (*breve di assoluzione*), panaikinantį kaltę už skelbtas klaidas.

Nuo 1535 m. Valdésas įsikūrė Neapoly, kuriame buvo lankęsis pasiuntunystės metu ir užmezgęs ryšius. 1535 m. ten parašė erazminį kūrinį *Diálogo de la lengua* (Dialogas apie kalbą), tačiau ryškesnė religinė patirtis prasidėjo nuo 1536-ųjų. Tais metais Neapoly pamokslavo ryškiausias XVI a. Italijos pamokslininkas Bernardinas Ochinas, kuris galėjo stipriai paveikti Valdésą, tačiau įtaka tikriausiai buvo abipusė. Nuo to laiko Valdésas pasuko į evangelizmą. Subūrė savą *alumbrados* ratelį, kuriam priklausė daug asmenybių, paveikusių Italijos evangelizmo istoriją. 1535 m. į Neapolį atvyko ir Giulia Gonzaga, kuriai Valdésas tapo asmeniniu patarėju ir dvasiniu tėvu. Pirmasis jų ryšio vaisius buvo apie 1536 m. parašytas dialoginis katekizmas *Alfabeto christiano*.

1537 m. balandį į Neapolį trejiems metams atvyko P.M.Vermiglius, kuris bendravo su Valdéso rateliu, pradėjo skaityti Erazmo, Zwinglio raštus, o vėliau prisipažino ten skaitęs protestantų raštus, buvęs paveiktas Pauliaus laiškų komentarų ir todėl tapęs konvertitu. 1537–1539 m. viešai ėmęs skelbti apie išganyką *ex sola fide*, Vermiglius laikinai neteko teisės pamokslauti⁴⁴. *Alumbrados* idėjomis žavėjosi ir kiti Italijos veikėjai (pvz., Pietro Carnesecchis), Neapoly skaitę protestantų ir anabaptistų raštus. Manoma, kad Neapoly galėjo lankyti ir pirmojo originalaus Italijos filoprotentinio teologinio traktato bendraautoris Bernardas iš Mantujos (Bernardo di Mantova). Valdésas mirė Neapoly 1541

rugpjūtį, pareikšdamas, kad miršta tikėjime, kuriame ir gyveno neminėdamas popiežiaus ir šventųjų⁴⁵.

Alumbrados ideologija nesiūlė išeiti iš Katalikų bažnyčios, bet kvietė kurti tikrąją – „Dievo išrinktųjų“ – Bažnyčią. Ši nuostata iš dalies sąlygojo ir visos Italijos protestantizmo pobūdį. Valdėsas nuosekliai laikėsi nuteisinimo vien tikėjimu doktrinos, pasisakė prieš kai kurias bažnytines apeigas, kreipimąsi į šventuosius. Neapoly parašyti veikalai buvo paskelbti tik po jo mirties, pradedant 1545-aisiais: *Alfabeto christiano* (Krikščioniškoji abėcėlė); *Psalmyno* vertimas ir komentarai; Laiškų romiečiams komentarai; Laiškų korintiečiams komentarai; Evangelijos pagal Matą komentarai ir kt. Dauguma darbų buvo publikuoti ispaniškai ir itališkai. Kai kurie veikalai italų protestanto Piero Paolo Vergerijaus pastangomis vėliau buvo išspausdinti Šveicarijoje, Vokietijoje ir Rytų Prūsijoje.

Šiaurės Italijoje, Veneto regione, protestantinių idėjų plitimas siejamas su tiroliečiais, kurie skleidė cvinglistinį šveicarų protestantizmą. Pirmieji protestantizmo ženklai Venecijoje pastebimi nuo 1524 m. Stiprėjant ryšiams su Vokietija, jau nuo trečiojo dešimtmečio ten buvo žinomi M.Lutherio darbai, o pačioje Venecijoje gausiai spausdinamos Erazmo Roterdamiečio knygos⁴⁶. 1534 m. Venecijoje įvyko pirmasis procesas prieš anabaptistus⁴⁷. Paduvoje, kitame svarbiame erazminiame Italijos centre, studijavo daug studentų iš Vokietijos, Bohemijos, Lenkijos.

1530 m. Paduvoje buvo suimtas pranciškonas Girolamo Galateo, skelbiantis „liuteroniškas“ tiesas – išrinktųjų predestinaciją, laisvos valios sąlygiškumą Viešpaties malonės atžvilgiu, skaistyklos, indulgencijų, votų, šventųjų ir atvaizdų garbinimo, popiežiaus valdžios neigimą, nuteisinimą tikėjimu. Galateo mirė kalėjime 1541 m.⁴⁸. Įdomu, kad

kiek vėliau, 1561 m., vyriausiasis inkvizicijos generolas užsieniečius, taip pat ir juvelyrą iš Lietuvos Pietro Francesę, kuris apsimestinai teisinosi atvykęs tik gydytis Italijos voniose ir karštosiose versmėse („sotto nome di pigliare l'acqua di bagni, ossia per fare la cura dei fanghi ad Abano“), nurodė kaip erezijos plitimo priežastį Paduvoje⁴⁹.

Šiaurės Italijos mieste Trieste labai anksti ėmė rasti Moravijos anabaptistų. 1523 m. Turine Celio Secundo Curionė turėjo Zwinglio, Melanchtono ir Lutherio knygų, o 1543 m. miesto taryba skundėsi, kad mieste yra daug „liuteronų sektos“ žmonių⁵⁰.

Nuo 1524 m. Italijoje plinta pirmosios protestantiškos knygos vienuolynuose ir tarp pasauliečių, o nuo 1528 m. sklinda doktrinos apie nuteisinimą vien tikėjimu teiginiai, kurie literatūriniu pavidalu išsakomi sieniečių Aonio Paleario (*Actio in Pontifices Romanos*, pirmoji rankraštinė versija 1536 m.) ir Bernardino Ochino kūrinuose. Nuteisinimo vien tikėjimu idėja yra pagrindinis Italijos ankstyvojo protestantizmo (jo pabaiga iš dalies siejama su Inkvizicijos atkūrimu 1542 m. ir B.Ochino pabėgimu iš šalies tais pačiais metais) doktrininis elementas. Šiuo laikotarpiu pasisakyta ir institucinės Bažnyčios reformos bei sakramentų klausimais⁵¹.

FILOPROTESTANTINĖ SIENOS APLINKA A.KULVIEČIO STUDIJŲ METAIS

Toskanos mieste Sienoje Kulvietis gyveno neramiausiu politiniu ir intensyviausiu religiniu jos istorijos laikotarpiu. Miestas buvo Sienos Respublikos politinis centras, nuo 1539 m. patiriantis politinę, socialinę ir ekonominę sumaištį bei krizę. Siekdama sudrausminti miestiečius, Sienos valdžia ėmė bendradarbiauti

su Bažnyčios institucijomis tobulinant „pamaldumo“ formas. Ordinai privalėjo atlikinėti nuolatinės maldas už miestiečius, būrėsi „apokaliptinės“ brolijos, kurios žygiuodavo naktimis miesto gatvėmis skelbdamos Paskutiniojo teismo artėjimą⁵². Miestas buvo daug kieno „eretinė“ laikomos kapucinų vienuolijos centras. Vienuolija labai stengėsi reformuoti „vidinį“ pamaldumą ir skleisti spiritualizmo idėjas, diegti intensyvias religines maldų praktikas⁵³.

Filoprotellantų grupių tinklas Sienoje ėmė rasti XVI a. ketvirtajame dešimtmetyje ir A.Kulviečio studijų metais, 1538–1540, jų idėjos mieste reikėsi slapta, tačiau labai gausiai. Kriptoprotellantų pažiūras ir veiklą iki 1545 m., kai įvyko pirmasis Sienos „eretikų“ teismo procesas, detalizuoti gana sunku. Atrodo, buvo įsigalėjęs nikodemistinės laikysenos (t.y. apsimestinio lojalumo oficialiajai Bažnyčiai, išpažįstant kitokias vertybes) reiškinys⁵⁴. Vienas pirmųjų žinomų eretikų Sienoje buvo Girolamo di Bartolomeo Pieri, gimęs Sienoje 1495 m. Nuo 1526 m. jis tarnavo miesto karinės apsaugos viršininku (*provveditore*). 1544 m. katalikų Bažnyčiai išaiškėjo, kad jis buvo sutelkęs grupę, kuri skaitė B.Ochino raštus, parašytus jau pabėgus iš Italijos 1542 m. Pats Pieri skleidęs nuteisinimo vien tikėjimu teoriją. 1537 m. į miesto katedrą pamokslauti pakviestas Agostino de Treviso buvo apkaltintas skleidęs teoriją apie predestinaciją⁵⁵. Kulviečio studijų metais Italijos katalikybė, viena vertus, kovojo su visą laiką gyvavusiomis pelagijietiškos erezijos atmainomis, kita vertus, jai jau tiesiogiai grėsė „liuteronizmu“ vadinamas mokymas.

Jau Kulviečiui išvykus iš Sienos, 1544 m. Visų Šventųjų išvakarėse susirinkusiai amatininkų cecho bendruomenei dvidešimtmetis Pietro Antonio pareiškė smerkiąs šventųjų garbinimą,

nes tik Kristus yra vienintelis tarpininkas tarp Dievo ir žmonių⁵⁶. Grupės teismo procesas įvyko 1545 m. Buvo išaiškinta daugiausia iš didikų studentų sudaryta „eretikų“ grupė, kuriai priklausė būsimasis Europos radikalojo protestantizmo „krikštaitėvis“ – devyniolikmetis Lelio Sozinas. Pirmieji teismo procesai parodė, kad ankstyvieji Sienos protestantai į popiežių dar nežiūrėjo kaip į Antikristą, tačiau suimto Pietro Antonio inkvizicinėje apklausoje jau buvo pareikšta, jog Bažnyčios galva turi būti laikomas ne popiežius, o Kristus⁵⁷. 1545 m. sausį Antonio buvo nubaustas gana švelniai: priverstas viešai pasmerkti savo sakytą pamokslą, dvejus metus kartą per savaitę ir vieną ištisą savaitę metuose maitintis tik duona su vandeniu ir kas mėnesį prisistatyti arkivyskupui išpažįstant tikėjimą⁵⁸.

Siena ir Kulviečiui išvykus buvo svarbus Italijos religinio gyvenimo ir protestantinio judėjimo centras, kuris greitai perėmė jau Šveicarijoje išplėtotas reformatų doktrinas. Okupuota ispanų valdžios, iš kurios išsivadavo 1552 liepos 27 d. paskelbdama savo politinę nepriklausomybę, 1555 m. balandį Siena vėl buvo užimta imperinės ispanų kariaunos. Pastebėta, kad čia net tarp ispanų kareivių ir karininkų buvo „melanchtonistų“, o šeštajame dešimtmetyje – ir „kalvinistų“, turinčių šių autorių knygų⁵⁹. Pvz., 1556 m. vyko ispano Juliano Carlevaro inkvizicinis teismas, po kurio šis turėjo parašyti savo liudijimą. 1568 m. Sienoje vyko procesas dėl ištisos kalvinistų grupuotės, kuri skaitė Jeano Calvino raštus ir laikėsi pažiūrų, kad ostijoje nėra realaus kūno, o eucharistija tėra atminimas ir ženklas⁶⁰. 1577 m. rudenį Siena tapo Cosimo dei Medici valdų dalis, tačiau nusistovėjus ramesniam laikui, eretinių grupių veikla dar labiau išsiplėtė.

Būtent Kulviečio studijų metais Sienoje gyveno ir dirbo du žymiausi Italijos evangelinio judėjimo veikėjai, siejami su protestantizmo pradžia Italijoje, – Bernardinas Ochinas ir Aonio Paleario. Galima spėti, kad Siena, kurios universitetas tada neprilygo garsiausiems Italijos universitetams, Kulvietis rinkosi ir dėl šių jau išgarsėjusių asmenybių. Neabejotina, kad Sienoje Lietuvos reformacijos pradininkas artimai susipažino su Italijos protestantizmo pirmtakų idėjomis, klausė jų paskaitų ir pamokslų. Net Hopijaus kalboje pabrėžta, jog Abraomas „Sienoje, labai puikiam ir sename Etrurijos mieste, gana ilgai artimai bendravo su daugeliu asmenų“⁶¹. Kaip išsilavinęs Vokietijoje užsienietis Kulvietis galėjo asmeniškai susipažinti su B.Ochinu, 1542 m. skandalingai iš tėvynės (kaip ir tais pačiais metais Kulvietis iš Lietuvos) turėjusiu bėgti pirmuoju žymiu Italijos protestantu, gyvenimo pabaigoje dar sykį išguitu jau iš Šveicarijos reformatų centrų ir globotu Mikalojaus Radvilo Juodojo. B.Ochino konfesinė veikla esmingai veikė visą Lietuvos ir Lenkijos protestantizmo eigą, ir ankstyvasis šio Italijos ir Lietuvos protestantizmo idėjų ryšio etapas susijęs kaip tik su Kulviečiu.

SIENOS ASMENYBĖS KULVIEČIO STUDIJŲ METAIS: BERNARDINAS OCHINAS IR AONIO PALEARIO

Sienietis Bernardinas Ochinas (1487–1564) – iškiliausia Italijos evangelikų figūra, susilaukianti vis naujų tyrinėtojų dėmesio. Šio religinio mąstytojo pažiūrų sistemos, kaip ir viso Italijos filoprotellantizmo, neįmanoma apibūdinti vienu terminu. Ochino idėjos, niekad, beje, nesusistemintos, nuolat evoliucionavo. XVI a. ketvirtame de-

šimtmety eretiku „liuteronu“ pradėtas vadinti Katalikų bažnyčios Italijoje, septintajame dešimtmetyje Ciūriche jis Heinricho Bullingerio jau buvo apkalintas antitrinitizmu. Nors „eretiko“ antitrinitoriaus šlovę oficialiosios Ciūricho ir Ženevos Bažnyčios dėka Ochinas pelnė tik paskutiniais gyvenimo metais, bet šie faktai, kaip pastebėjo Ochino religines pažiūras revidavęs Markas Taplinas, nulėmė istorinę visų jo darbų interpretaciją⁶². Apie populiariausią XVI a. Italijos pamokslininką parašytos dvi monografijos, paskelbta daug naujų jo religinės minties analizės darbų⁶³. Žymus protestantizmo istorikas Rolandas Baintonas domėjosi Ochinu kone visą savo tyrinėjimų laikotarpį.

Garsiojo pamokslininko karjera prasidėjo pranciškonų ordine, kuriam jis priklausė apie 20 metų, tačiau labiausiai jam iškilti padėjo kapucinų ordinas. Pagrindinis ordino centras buvo Siena, kur gyveno ir pats B.Ochinas Kulviečio buvimo Italijoje metais, 1538-aisiais išrinktas kapucinų ordino generaliniu vikaru (vicario generale)⁶⁴. Jau 1536 m. ordino regula buvo pakoreguota – suteikta daugiau savarankiškumo pranciškonų observantų ordino atžvilgiu. Ochinas, kviečiamas pamokslauti visoje Toskanoje (pvz., 1538 m. sakė pamokslus Šv. Martyno bažnyčioj Lukoje (Lucca)⁶⁵, Romoje ir kituose Italijos regionuose, amžininkų liudijimu, darė gyvo šventojo įspūdį ne vien karštomis kalbomis, bet ir asketiška išvaizda, ilga barzda (būdinga visų kapucinų išvaizdos detalė) bei plaukais ir išblyškusiu veidu. Buvo garbinamas tiek liaudies, tiek aukštuomenės.

Kadangi dėl savo paklausumo Ochinas dažnai išvykdavo iš Sienos, yra liudijimų, jog sieniečiai įvairiais būdais stengdavosi sulaukyti pamokslininką gimtajame mieste. Štai 1539 m. pavasarį pamokslavęs Venecijoje jis grįžo į Siena,

rengdamasis išvykti į Romą. Miestiečiams reikalaujant, 1539 m. birželio 27 d. Sienos konsistorija kreipėsi į popiežių Paulių III su prašymu leisti Ochinui ilgiau užsibūti tėviškėje⁶⁶. Stengtasi Ochiną išlaikyti Sienoje ir 1540 m. 1540–1541 m. laikotarpiu užfiksuota daug pageidavimų iš visos Italijos (Romos, Milano) klausytis Ochino pamokslų. Per 1541 m. Adventą Siena vėl kvietėsi išvykusį Ochiną pamokslauti savo mieste⁶⁷. Dokumentai su prašymais pamokslauti Sienoje žinomi ir iš paskutiniųjų jo gyvenimo mėnesių Italijoje 1542 m. gegužį–birželį⁶⁸.

Išlikusi žinia, kad 1540 m. Neapolyje Ochinas, susitikęs su J.Valdésu, Marku Antonijum Flaminiu, Pietro Martire Vermigliu, Galeazzo Caracciolu ir kitais įtariamaisiais erezija, skaitė žymųjų italų protestantizmo veikalą *Beneficio di Cristo* ir Valdéso veikalus⁶⁹. Ši informacija yra vienas iš retų šaltinių, leidžiančių teigti apie *Beneficio* egzistavimą jau 1540 m. ir liudijanti, kad Ochinas žinojo šį pirmuoju originaliu italų protestantizmo teologiniu veikalu laikomą kūrinį, paskelbtą tik 1543 m. Venecijoje.

Ochino kaip eretiko pasmerkimas ir ekskomunikacija 1542 m. buvo toks staigus ir netikėtas Romos diplomatijos posūkis, kad pribloškė ir jį patį. Besižavinčiai juo bičiulei, aristokratai ir poetei Vittorijai Colonnai Ochinas pajuokavo niekad nepamokslavęs santūriau ir paprasčiau, kaip tais metais, kai buvo paskelbtas eretiku⁷⁰. Šiame žymiaame savo laiške, rašytame 1542 m. rugpjūčio 22 d. iš Florencijos, Ochinas išdėstė savo pabėgimo iš Italijos, kuriam pritarė ne visi, priežastis:

Kai Dievas norės, mane suras bet kur. Kristus bėgo daugelį kartų, į Egiptą, pas samariečius, taip pat ir Paulius, kurio pavyzdžiu išvykti į kitą miestą seku, jei mane nepriima šiame. Pagaliau ką galiu daugiau veikti Italijoje? Pamokslauti kaip įtariama-

sis, skelbti apie Kristų slapta? Turėčiau daug kartų jį keikti, kad patenkinčiau pasaulio prietarus...⁷¹

Camerino kunigaikštystės Caterinos Cybo, su kuria 1534–1535 susidraugavo Romoje, namuose 1542 m. rugpjūčio pabaigoje Ochinas pakeitė vienuolio apsiaustą civiliais drabužiais ir pabėgo į Šveicariją⁷². Žinia apie Ochino pabėgimą plačiai pasklido Europoje. Su šiuo įvykiu siejama Italijos protestantų bažnyčios emigracijoje įsitvirtinimo pradžia ir naujas visos Italijos protestantizmo istorijos etapas.

Ženevoje Ochinas netrukus išspausdino 50 pirmosios pamokslų dalies pamokslų, padalytų į tris knygas (*Prediche*, 1542; *Sermones*, 1543; *Sermones*, 1543) ir 22 antrosios dalies pamokslus (*Sermones*, 1543)⁷³.

Kitas Kulviečio metu Sienoje ir Toskanoje veikęs Italijos protestantizmo pirmtakas buvo Antonio della Pagliara (suliteratūrinęs vardą į Aonio Paleario). Vienas žymiausių Italijos humanistų ir XVI a. lotyniškos prozos ir poezijos autorių, rašęs ir itališkai, gimė Veroli 1503 m. 1530 m. atvyko studijuoti į Sieną ir visam laikui įsikūrė Toskanoje. Išliko tuoj pat po atvykimo rašyti jo nusiskundimai dėl Sienos universiteto lygio ir didesnių asmenybių trūkumo, todėl nuo 1531 m. A.Paleario studijavo Paduvos universitete (1531–1532 ir 1534–1536)⁷⁴. Paduvoje artimai susidraugavo su religinio gyvenimo reformomis besidominčiais humanistais, kurių pirmasis literatūrinio darbo vaisius buvo Erazmo *Krikščionių kario vadovėlio* (*Enchiridion militis Christiani*) vertimas į italų kalbą, atliktas Emilio degli Emili (Brescia, 1531).

1533–1534 m. vėl gyvendamas Sienoje, 1534 m. gruodžio 5 d. A.Paleario parašė laišką Erazmui Roterdamiečiui. Šis tekstas laikomas pirmuoju erazminio evangelizmo tikėjimo išpažinimu Ita-

lijoje, iškėlusiu *ratio et veritas* idealus⁷⁵. 1535 m. (spėjama Venecijoje) A.Paleario išspausdino neoplatonistinio pobūdžio veikalą *De animorum immortalitate* (Apie sielų nemirtingumą), taip pat paremtą *ratio et veritas* – humanistinio racionalizmo ir krikščioniškos tiesos dermės idėja. Veikalas išgarsino autorių už Italijos ribų ir buvo daug sykių pakartotas įvairiose šalyse.

Galutinai apsisutojęs Toskanoje (Cecignano, netoli Volterros) vos metai prieš Kulviečiui atvykstant į Italiją, 1537 m. A.Paleario vedė ir itin atsidėjo religijos studijoms. Dėstė humanitarinius dalykus vietos gimnazijoje ir reiškėsi kaip lotyniškai rašantis poetas. Nuolat palaikė ryšius su netoliese esančios Sienos intelektualais. 1540 m. iškviėtė Florencijos universiteto teologijos fakulteto dekaną viešam disputui, po kurio parašė dabar nežinomą veikalą apie Kristaus kančią. A.Paleario artimai bendravo ir su Lukos miesto erazmininkų ratelio atstovais⁷⁶.

1542 m. gruodį prieš jį buvo pradėtas procesas kaltinant erezija. A.Paleario buvo apklaustas, bet dėl įrodymų trūkumo išteisintas. 1544 m. gruodžio 20 d. jis parašė laišką M.Lutheriui, Ph.Melanchtonui, M.Buceriui ir J.Calvinui, pranešdamas apie ateinančių metų kovą šaukiamą Tridento susirinkimą ir apgailestaudamas dėl didelių doktrininių skirtumų tarp reformuojamos Bažnyčios krikščionių⁷⁷. A.Paleario, kaip ir daugelis ano meto Italijos filoprotellantų, tikėjosi, kad Tridento susirinkime, siekiant susitarimų dėl Bažnyčios reformos, dalyvaus ir protestantai, paveiksiantys Katalikų bažnyčios teologus kai kuriais doktriniais ir instituciniais klausimais. Žinių apie reformatorių reagavimą į laišką nėra.

Kituose išlikusiuose A.Paleario laiškuose pastebimos antischolastinės idėjos, išryškėja būtinybė atnaujinti bažnyčią per

humanistiškai išsilavinusius vyskopus. Krikščioniškoji filosofija juose suvokiama kaip palaidota žmonių, kurie, atsisakę platinti Evangelijos žodį, pasidavė tuščiažodžiavimui ir scholastikai⁷⁸.

1536 m. A.Paleario parašė pirmąją savo svarbiausio religinio veikalo – *Actio in pontifices Romanos* (išspausdinta po mirties Heidelberge 1600 m.) – versiją. Ši jo religinių pažiūrų sintezė buvo pildyta iki 1566 m. A.Paleario kartu su Bartolomeo Carliu Piccolominiu planavo išdėstyti išpažinimą apie nuteisinimo doktriną liaudies kalba (itališkai) ir vykdyti kitų religinių veikalų italų kalba leidybos planą. Carlis, remdamasis B.Ochino pamokslais, 1542 m. Venecijoje išleido knygą *Regola utile e necessaria a ciascuna persona che cerchi di vivere come fedele e buon christiano* (Naudingi ir būtini pamokymai tiems, kas nori gyventi kaip ištikimi ir tikri krikščionys), o A.Paleario – veikalą *Pienezza, sofficienza et satisfazione de la passione di Christo* (Kristaus kančios tobulybė, pakankamumas ir gėris), kurioje Kristaus kančia traktuojama pagal Valdéso pažiūras⁷⁹.

1546 m. liepą A.Paleario buvo paskirtas Lukos Respublikos aukštųjų mokyklų humanistikos profesoriumi, dėstė graikų ir lotynų kalbas. Po Sienos nukariavimo 1555 m. balandį grįžo su šeima į Colle di Valdelsa. Tais metais datuojamas ir nepublikuotas jo veikalas italų kalba *Dell'economia o vero del Governo della casa* (Apie ekonomiką, arba teisingą namų ūkio valdymą) – dialogas vyro ir moters moralės, santykių šeimoje problemoms, moters pareigoms aptarti, savotiška Ksenofonto *Oeconomicus* imitacija. 1552 m. Lione buvo išleisti A.Paleario raštai, naujai papildyti ir pakartoti 1566 m. Bazelyje.

Nuo 1559 m. A.Paleario persikėlė į Milaną ir parašė keletą smulkesnių pedagogikos veikalų. Milane, kur veikė aktyvi ispanų inkvizicija, 1560 m. ra-

šytojas buvo vėl įtartas erezija, tačiau pirmosios apklausos prasidėjo vėliau. Inkvizicinis procesas prieš A.Paleario buvo pradėtas 1568 m. Tada dar nebuvo žinoma nei apie jo pagrindinį religinį veikalą *Actio*, nei apie laišką M.Lutheriui⁸⁰. A.Paleario kaltintas dėl sakramentų nepriėmimo, nuteisinimo doktrinos, pasisakymų prieš kunigus ir kalbos *Oratio pro se ipso* (*Kalba ginant save* pradėta rašyti 1542 m. proceso metu), kurioje paminėtas Ochinas ir kaltinta inkvizicija. Kalinamas atsisakė atgailauti ir išsižadėti savo pažiūrų, todėl 1570 m. birželio 3 d. buvo pakartas ir kūnas sudegintas.

KULVIEČIO DOKTORATO APLINKA

Šiandien Sienoje nebėra anuometinę Abraomo Kulviečio daktarato gynimo vietą menančio pastato – arkivyskupijos rūmų arkikatedros dešinėje. XVII amžiuje jie buvo nugriauti statant naują pastatą kairėje bažnyčios pusėje, kuriame dabar yra arkivyskupija ir jos archyvas. Iš Sienos archyvinio dokumento sužinome, kad promotoriai Kulviečio daktarato tezių gynimo iškilmėse buvo daktarai Ludovicus Burgesius ir Aleksandras Sozinas. Surinkus kai kuriuos duomenis apie šiuos asmenis, galime daryti išvadą, kad ir oficialiojoje Kulviečio gynimo procedūroje dalyvavo kai kurie su ankstyvaisiais eretinais (t.y. protestantų) Sienos judėjimais siejami asmenys⁸¹.

Teisininkas Aleksandras Sozinas (1509–1541) – vienos žymiausių Italijos protestantų šeimų – Sienoje gyvenusių Sozinių (Sozzini) – atstovas. Tos pačios Sozinių giminės nariai (Lelio Sozinas, g. 1525, Faustas Sozinas, g. 1539) šiek tiek vėliau tapo reikšmingiausiomis ne tik Italijos, bet ir Europos radikaliojo protestantizmo figūromis, davusiomis

pradžią jų vardu pavadintai Europos, ypač Lietuvos ir Lenkijos, intelektualinei ir religinei ideologijai – socinizmui. Gana jaunas miręs Aleksandras su atviru protestantizmo judėjimu nesiejamas. Jis buvo Paduvos ir Sienos universitetų profesorius, dėstęs civilinę ir kanonų teisę. 1541 m. buvo paskirtas dėstyti Maceratoje, kurioje netrukus, 1541 m. balandžio 28 d., mirė⁸².

Šeima garsėjo kaip teisininkų dinastija. Žymus teisininkas buvo Aleksandro brolis Mariano Sozinas, teologo Lelio Sozzino tėvas, Sienos, Pizos, Paduvos ir Bolonijos universitetų profesorius, ispanų okupacijos metu persikėlęs į Boloniją, kur mirė 1557 m. Visi jo sūnūs (Camillo, Renato, Lelio) vėliau atvirai reikėsi kaip protestantai ir emigravo iš Italijos. Nors nėra žinių apie protestantiškas paties Aleksandro Sozino pažiūras, visa Sozinių šeima Sienoje jau ketvirto dešimtmečio pabaigoje buvo įtariama erezija.

Apie kitą promotorių – universiteto profesorių Ludovicą Borghesį di Simone (1494–1551), daug duomenų nerasta. Nuo 1518 m. kovo jis buvo Sienos universiteto civilinės teisės daktaras.

Liudytojas Augustinas Ubertinis (Ubertini, Agostino di Angelo, 1513–1580) Sienos universitete, kur studijavo civilinę teisę, įsimatrikuliavo 1533 m.⁸³. Toje pačioje archyvinėje knygoje yra įrašas, rodantis, kad civilinės teisės daktaru jis tapo metais anksčiau nei Kulvietis, 1541 m. rugpjūčio 28 d. Netrukus Ubertinis dėl kažko buvo apkaltintas, atėmus ir laipsnį, tačiau labai greit išteisintas. Jau prieš doktoratą pradėjęs dirbti universitete, Ubertinis 1542/1543 mokslo metais vėl gavo teisę dėstyti. Išliko žinių, kad gyvenimo pabaigoje jis buvo persekiojamas inkvizicijos, tačiau 1580 m. rugpjūčio 18 d. buvo palaidotas Sienos katedroje⁸⁴.

BONA SFORZA – KULVIEČIO GLOBĖJA IR PIRMOSIOS LIETUVOS PROTESTANTŲ KONFESIJOS ADRESATĖ

DEKRETAS PRIEŠ A.KULVIETĮ

Kaip liudija J.Hopijaus kalba ir Bonos Sforzos paliudijimas, grįžęs iš Italijos ir ėmęs mokytojauti Vilniuje (1541–1542), Kulvietis pradėjo savo pažiūras skelbti atvirai ir greitai susilaukė ypač priešiškos Bažnyčios reakcijos. Vilniaus vyskupas Paulius Alšėniškis, surinkęs įrodymų ir liudijimų apie eretinį Kulviečio pasisakymų turinį, kreipėsi į karalių Žygimantą Senąjį dėl bylos jam iškėlimo. 1542 m. gegužės 19 d. buvo išleistas karaliaus ediktas, kuriuo įsakyta Kulviečiui stoti prieš bažnytinį teismą. Dekretu nurodyta pasaulietinės galios priemonėmis atvesdinti Kulvietį į bažnytinį teismą. Valdžios prievarta prieš nenusikaltusį asmenį dekretu teisinama prilyginus Kulviečio skleidžiamą mokymą valstybiniam maištui: *...kad šio maištingo žmogaus bausmės kiti būtų atgrasinti nuo tokios rūšies vaidingų mokslų, kurie, kaip matome, labiausiai klestinčias krikščioniškas valstybes išjudina iš pamatų...*⁸⁵

Tai pirmasis lietuvių kultūros istorijai žinomas organizuotas valstybinės ir bažnytinės galios panaudojimas prieš asmenį, teisiant jį dėl pažiūrų ir apkaltinant erezija. Dekrete teigiama, kad remiantis Vilniaus vyskupo Pauliaus Alšėniškio ištyrimu, Kulvietis *nuo šventosios Romos bažnyčios vienybės atsiskiria ir kitus, kiek tik galėdamas, traukia naujais mokslais į savo klaidą...* bei atvirai tiek žodžiais, tiek darbais išpažįsta svetimą mokslą, Romos katalikų bažnyčios pasmerkta. Nurodoma, kad Alšėniškis surinkęs liudijimus apie tai, jog Kulvietis

(...) išėles baisiais keiksmiais puola senosios šventos katalikų bažnyčios įstatymus, pasninkus, mišias, eucharistijos priėmimą ir jos

šventą vartojimą, visas bažnytines apeigas, kunigų šventinimus, šventoves, iškilmes ir net katalikiškos administracijos vyresnybę, ir daug neatsargių žmonių ir nesuvokiančių žmonių yra suvedžiojęs...

Dekrete vyskupui Alšėniškiui nurodoma teisti Kulvietį bažnytiniame teisme (*kuriame priklausau spręsti bylas, liečiančias ereziją*) vadovaujantis „teisėmis ir kanonais“, pavedus pasaulietinio teismo pareigūnams atvesdinti Kulvietį į šį teismą jėga, jei jis nenorėtų prisistatyti pašauktas. Žygimantas Senasis paskelbė, jog Kulviečio slapstymosi nuo teismo ir pareigūnų atveju jam uždraudžiama gyventi Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Lenkijoje:

(...) norime, kad jis būtų ištremiamas iš visų mūsų valdomų kraštų, taigi ir pagal tą aukščiau nurodytą sąlygą šiuo raštu ištremiame ir nutariame konfiskuoti visą jo turtą, kokį tik jis turi, kilnojamąjį ir nekilnojamąjį, – dalis jo turės atitekti mūsų išdui, dalis ponui vyskupui, dalis bažnyčiai prie Vilniaus pilies sutinkamai su visų kanonų nustatymu....

Remiantis Kulviečio precedentu, dekretas visiems Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyskupams suteikė teisę tardyti ir bausti visus eretikus sutinkamai su kanonais, įpareigojus pasaulietinės valdžios pareigūnus persekioti eretikus ir atvesdinti kaltinamuosius į tokį bažnytinį procesą prievarta. Dekretu pirmą kartą Lietuvoje buvo suformuotas įstatymas, kuriuo vadovaujantis nesutikimas su Katalikų bažnyčios mokymu prilygintas valstybiniam maištui, pavadinus maištininku ne tik patį A.Kulvietį, bet ir visus kitus, nepaklūstančius šiam įstatymui:

Šią savo valią pareiškiame šiuo raštu; jeigu kas išdrįstų jai priešintis, tą, kaip mūsų įsakymo laužytoją ir niekintoją, laikysime maištininku ir savo nuožiūra nubausime....

Žygimanto Senojo dekretas, leidęs vyskupams rengti bažnytinius teismus pasitelkus „pasaulietinę ranką“ (*brachium saecularis*), Lietuvos Didžiojoje

Kunigaikštystėje faktiškai galiojo iki 1555 m. Šiuo dekretu Lietuvoje buvo sureguliuotas inkvizicijos, kurios Lietuvoje įkurti nepavyko, kompensavimo mechanizmas. Kulviečio atžvilgiu paskelbtas dekretas nulėmė tolesnį Lietuvos Reformacijos pradininko ir jo šeimos likimą. Tikriausiai jau iki dekreto paskelbimo Kulvietis pabėgo iš Lietuvos į Prūsiją. Tai liudija ir 1542 m. gruodžio 27 d. J.L.Decijaus laiške pateikti Bonos Sforzos žodžiai: prasidėjus Kulviečio persekiojimui, pati karalienė liepė Kulviečiui pabėgti, nes išvykusi iš Vilniaus manė nebegalėsianti jo apsaugoti.

Karaliaučiuje kunigaikštis Albrechtas nuo birželio 23 d. jį paskyrė savo tarėju, tačiau pats Kulvietis tiek *Tikėjimo išpažinime*, tiek priešmirtinėje kalboje pabėgimą vadino tremtimi ir visą likusį laiką stengėsi sugrįžti į Vilnių. Vos tik atvykęs į Karaliaučių, Kulvietis sužinojo apie savo tėvo mirtį, tad pradėjo rūpintis palikimo bei motinos apsaugos reikalais. Nebepasiekęs Kulviečio, 1542 m. rudenį Paulius Alšėniškis suėmė ir įkalino Kulviečio motiną bei keletą draugų ir paėmė savo žinion Kulviečių turtą. Atrodo, kad 1542 m. spalį Albrechtui išvykus iš Karaliaučiaus, Kulvietis be kunigaikščio žinios išvyko į Lietuvą spręsti motinos reikalų, tačiau spalio 8 d. laišku Albrechtas primygtinai liepė sugrįžti iš kelionės, pažadėdamas padėti⁸⁶. Kulviečiui grįžus, Albrechtas parūpino Trakų vaivados Stanislovo Goštauto (Alberto sūnaus, kuris tų pačių metų gruodžio 18 d. mirė) apsaugos raštą Kulviečio padėjėjui Stanislovui Ukmergiečiui ir pasiuntė jį į Lietuvą tvarkyti Kulviečių reikalų. Sykiu Albrechtas, tarpininkaujant savo atstovui prie karaliaus sosto Krokuvoje Justui Liudvikui Decijui, kreipėsi į karalienę Boną dėl Kulviečio užtarimo.

Susirgus Decijui, audiencijoje pas karalienę atstovavo jo sūnus Justas Liudvikas Decijus jaunesnysis: gruodžio 18 d. Krokuvoje jis įteikė Bonai Sforzai į lotynų kalbą išverstą kunigaikščio laišką. Apie susitikimą su karaliene ir jo metu įvykusį pokalbį Decijus vyresnysis kunigaikštį informavo jau minėtu gruodžio 27 d. laišku. Karalienė pasiuntiniui pranešė, kad vyskupui Alšėniškiui yra pareiškusi protestą dėl neteisėtų veiksnių (jos pavieto asmenų įkalinimo ir jų turto paėmimo) ir tikisi išspręsti šį painų reikalą, sukomplikuotą teisminės bylos iškėlimo. Kartu Bona Sforza pranešė, kad kunigaikštis Albrechtas jokia būdu iš Karaliaučiaus neišleistų („net jei grandinėmis reiktų surakinti“) besiveržiančio grįžti Kulviečio, nes Vilniuje jam gresia laužas. Tai rodo, jog iškelta byla buvo rimta, ir Kulviečiui realiai grėsė mirties bausmė. Per kunigaikščio Albrechto atstovus prie Žygimanto Augusto dvaro Andrių Ripę ir Joną Lohmuellerį Albrechtas kreipėsi ir į Didįjį kunigaikštį, kad šis išduotų apsaugos raštą Kulvietienei ir leistų Kulviečiui atvykti į Lietuvą.

KULVIEČIO MIRTIS

1542 m. pabaigoje kunigaikštis Albrechtas paskyrė Kulvietį steigiamo universiteto paruošiamosios mokyklos – partikuliaro – rektoriumi. Padedamas kunigaikščio, Kulvietis galvojo apie grįžimą į Lietuvą. Kaip tik šiuo laikotarpiu – 1543 m. pradžioje – jis parašė karalienei adresuotą laiško formos *Tikėjimo išpažinimą* (*Confessio fidei*), kurį su kunigaikščio žinia vėliau nusprendė išspausdinti kaip viešą religinių pažiūrų pareiškimą. Visai tikėtina, kad laišką karalienei, kuri tuo metu buvo Krokuvoje, nuvežė pats kunigaikštis Albrechtas, kuris 1543 m. gegužę lankydamasis Krokuvoje, Žygimanto Augusto

ir Habsburgų Elžbietos vestuvėse, iš Žygimanto Senojo gavo Kulviečiui apsaugos raštą kelionei į Lietuvą bei patvirtinimą, kuriuo Elžbietai Kulvietienei kaip našlei suteikta teisė valdyti Kulvos ir Brenkliškių dvarus tol, kol į Lietuvą grįš jos sūnus.

Kulvietis į Lietuvą išvyko tik tų pačių metų rudenį, partikuliaro vedėjo pareigas perėmus J.Bretschneideriui. Su savimi jis vežėsi ir Albrechto rekomendacinį laišką Žemaitijos vietininkui Jonui Bilevičiui. Apie šį kelių mėnesių buvimo laikotarpį Lietuvoje tikslesnių žinių nėra. 1544 m. balandžio 24 d. A.Kulviečio laiškas Martinui Cannacheriui rodo jį tuo metu jau vėl esantį Prūsijoje⁸⁷. Tų pačių metų vasarą buvo įkurtas universitetas, kuriame lietuviui teisių daktarui buvo paskirta graikų kalbos katedra, sykiu pavedus dėstyti hebrajų kalbą bei komentuoti psalmes.

Kulviečio šeimos ir motinos reikalai ir toliau jam kėlė rūpesčių, be to, kaip rodo *Confessio fidei*, jis nepaliovė galvoti apie darbą Lietuvoje. Vos semestrą padėstęs universitete, su 1545 m. sausio 2 d. parašytu Albrechto rekomendaciniu laišku Mikalojui Radvilai Juodajam jis vėl išvyko į Lietuvą. Su tokia pat rekomendacija Radvilai sausį į Lietuvą grįžo ir jo bičiulis J.Zablockis. Manytina, kad Kulvietis jau buvo išsirūpinęs gana tvirtas apsaugos garantijas, galbūt gautas iš karalienės, į kurią buvo kreipęsis, ir šįsyk tikėjosi visam laikui pasilikti ir veikti Vilniuje. Gegužės 1 d. Prūsijos kunigaikštystės Pamedės vyskupas Paulius Speratas susirūpinęs kreipėsi laiškais į abu žymiausius lietuvių protestantus – S.Rapolionį ir A.Kulvietį. Pastarąjį Speratas kvietė sugrįžti į Prūsiją, retoriškai apeliuodamas į tautinius jausmus ir apgailestaudamas, kad Prūsijoje nėra kam skleisti evangelizacijos tarp lietuvių:

(...) tai, ką esu parašęs daktarui Stanislovui, noriu parašyti ir tavo prakilniai asmenybei, ypač noriu parašyti ir tai, kas pasakyta apie tuos vargšus lietuvius, kurie mūsų Prūsijoje įsikūrę naujas gyvenvietes, klaidžioja tarsi avys be ganytojo, be mokytojo, be Dievo žodžio, negauna sakramentų. Aš jiems kaip įmanydamas norėčiau padėti. Rašau taip pat ir kunigaikščiui, tikėdamas jo maloningumu ir gerumu, kad suteiktų jiems daugiau naudos. Tavo vardas Abraomas. Jei nori pateisinti savo vardo kilmę – būti daugelio tautų tėvu, tai aš tau pasakau, kaip visa tai įmanoma tam tikru mastu padaryti: būtent tėviškų jausmų vedamas turi stengtis kartu su mumis, kad Tavo tautai būtų sėkmingai padedama, kad ji turėtų mokytoją, savo kalba skleidžiantį išganymo žodį.⁸⁸

Deja, gegužės pradžioje Prūsijos dar buvo nepasiekusi žinia, kad Kulvietis balandį rimtai susirgo ir, draugų lydimas, buvo nugabentas į Kulvą. Birželio 6 d. jis mirė savo namuose Kulvoje. Gulėdamas mirties patale, 1545 m. birželį, anot J.Hopijaus, Kulvietis pasakė

tikrai trokštąs, kad įprastinėje vietoje, tarp kitų krikščionių ir savo protėvių būtų palaidotas, bet kadangi neabejoja, jog priešai, nusiteikę jo atžvilgiu rūsčiai ir negailestingai, to tikrai neleis, liepė, kad būtų palaidotas kalnelyje greta savo namų tardamas: Sielai, kurią Kristus atpirko, visiškai nesvarbu, kur kūnas dulkėmis pavirsta, tačiau geriau jam ilsėtis švaresnėje ir ramesnėje vietoje iki pat ateinant su šlove amžinajam teisėjui, kuris sužinos jo bylą su priešininiais ir kada nors atkeršys už tą skriaudą.⁸⁹

Pirmasis lietuvių maištininkas ir po mirties buvo atribotas nuo teisės būti kartu su krikščionimis, taip paliudydamas pirmą mums žinomą palaidojimą ne kapinėse, paženklinantį, Bažnyčios požiūriu, amžinosios „eretiko“ prapulties ženklą. Kulviečio motina laiške Albrechtui įtarė sūnų per gydytojus buvus nunuodytą priešų. Priešškai nusiteikusius ir iki pat mirties jį persekiojusius bažnyčios atstovus Kulvietis minėjo ir savo *Tikėjimo išpa-*

žinime. Įtarimas nunuodijimu kilo dar Kulviečiui gyvam esant, ir daugelis nestokojo įtarimo, kad tą Abraomo ligą sukėlė nuodai, kuriuos, kaip manoma, klasta jam davė priešai. Tačiau kadangi pats Abraomas tokiais dalykais jokiū būdu saviškių nenorėjo įtarti, kvietė ir kitus tuo netikėti⁹⁰. Herojinės Kulviečio maišto pabaigos ženklų tapusi nunuodijimo versija, šiaip ar taip, buvo ganėtinai reali dėl ypač populiaros Renesanso epochoje nuodijimo praktikos. Gal neatsitiktinai pats Kulvietis savo gausioje bibliotekoje turėjo XVI a. Italijoje leistų Antikos medikų Dioskurido ir Nikandro knygų apie nuodus ir gydymosi nuo jų būdus⁹¹.

BONA SFORZA – KULVIEČIO KONFESIJOS ADRESATĖ

Sunkiai paaiškinamas ir iš pirmo žvilgsnio keistas Abraomo Kulviečio pasirinkimas pirmąjį Lietuvos Reformacijos manifestą – 1543 m. parašytą *Tikėjimo išpažinimą* (*Confessio fidei*) – adresuoti italei karalienei Bonai Sforzai. Tačiau Kulviečio studijos Italijoje ir Sienos aplinka, kurioje jis baigė formuoti savo evangelines pažiūras, verčia atidžiau pažvelgti į kai kurias karalienės aplinkos detales, netikėtai atveriančias pasirinkimo motyvą.

Kaip matėme, Bona Sforza ėmėsi proteguoti Kulvietį vos tik jam grįžus iš Italijos ir šios pozicijos laikėsi iki jo mirties. Bario kunigaikštystė Sforza, 1518–1556 m. laikotarpį praleidusi Lenkijoje ir Lietuvoje kaip Lenkijos ir Lietuvos karalienė Bona Sforza, istoriografijoje nelaikoma protestantizmo rėmėja⁹². Jau XIX amžiuje pastebėti jos ryšiai su protestantais buvo aiškinami ne kaip religinėmis pažiūromis paremti, bet asmeninės politinės naudos paskatinti. Kai kuriuos protestantus Bona galėjusi tiesiog naudoti kaip savo politinių

programų įrankius⁹³. Ir vis dėlto jos interesai religijos reformos klausimais buvo natūraliai įtakoti Italijoje vykusių filoprotellantizmo procesų. Iki šiol buvo nepakankamai įvertintas Sforzos kaip tam tikros spiritualistinio judėjimo šalininkės vaidmuo ir jos santykis su Kulviečiu, kurio intriguojantis ryšys panašus į sieniečio Bernardino Ochino atvejį.

Bona Sforza buvo Milano kunigaikščių Sforzų, susigiminiavusių su Neapolio karaliais Aragonais, palikuonė. Jos motina Izabelė Aragona (Isabella d'Aragona) buvo kilusi iš įtakingos karališkos giminės, valdžiusios Neapolį nuo 1442 m. Baryje jos šeima gyveno humanistinėje aplinkoje. Dėdė (motinos brolis) buvo imperatorius Maksimilijonas I. Izabelės brolis Alfonsas II Aragonas išliko istorijoje kaip pirmosios Italijos humanistinės Akademijos įkūrėjas. Tačiau Izabelė 1489 m. buvo ištekinta už neįtakingo ir ligoto Giangaleazzo Sforzos, iš kurio valdžią Milane buvo paveržęs dėdė.

Priešpaskutinis kūdikis šeimoje – Bona – gimė 1494 m. vasario 2 d. Vigevane netoli Pavijos (arba Milane) ir tėvo neteko būdama vos aštuonių mėnesių⁹⁴. Našlė Izabelė su vaikais atvyko į Milaną, kur jos šeima rūpinosi imperatorius Maksimilijonas I, vedęs Giangaleazzo seserį Bianką Mariją Sforzą. Tačiau 1499 m. Milaną buvo užimtas prancūzų, ir Izabelė su dviem dukterimis (jau po tėvo mirties gimusia Ipolita ir Bona) 1500 m. grįžo į Neapolį, kur karaliaus jos dėdė Fridrichas. Kai netrukus (1501) Neapolio karalystę pasidalijo Ispanija su Prancūzija, Izabelė persikėlė gyventi į pilį Baryje, kur puoselėjo renesansinio dvaro papročius, rėmė Bario vienuolynus su sąlyga, kad šie išlaikytų pamokslininkus, aiškinančius žmonėms Šventąjį Raštą. Izabelės dvare buvo globojamas humanistas, gydytojas, mokslininkas Antonio de Ferrariis

Galateo (Galatietis, 1444–1517), graikų katalikų apeigų kunigas, savo traktate *Eremitas (L'Heremita, 1496)* kritikavęs bažnytinę hierarchiją⁹⁵. Izabelė nuolat palaikė ryšius su Neapolio humanistų būreliu, pati dalyvavo jų rengiamuose disputuose.

Dvylikametei Bonai lavinti į Bari buvo pakviestas Chrisostomas Colonna, Neapolio akademijos narys, kuris ją mokė apie dešimt metų⁹⁶. Bona su motina kalbėjo ispaniškai, o namie išmoko lotynų kalbos, studijavo istoriją bei patristikos palikimą. 1512–1513 m. Milaną vėl atiteko Sforzoms, ir motina Izabelė, ieškodama Bonai geros vedybų partijos, mėgino ją ištekinti už ankstesnio šeimos konkurento Liudviko Rudojo Sforza sūnaus Maksimilijono, tačiau sužinojusi apie Lenkijos karaliaus pirmosios žmonos Barbaros Zapoyla mirtį (1515), ėmė siekti Bonos vedybų su Žygimantu. Į Vilnių pas karalių 1517 m. atvyko Žygimanto vedybomis besirūpinančio imperatoriaus Maksimilijono pasiuntiniai, tarp kurių buvo ir Bonos mokytojas Chrisostomas Colonna⁹⁷. 1517 m. gruodį Neapoly Bona su liudininko pagalba (karaliui atstovavo Stanislovas Ostrorogas) buvo ištekinta už Žygimanto I ir 1518 m. vasarį išvyko į Krokuvą, kurią pasiekė balandį.

Bona Sforza, vienintelė išlikusi Izabelės Sforzos dukra, buvo išaugusi intrigų ir politinės konkurencijos aplinkoje. Lenkijoje ir Lietuvoje savo valdžiai įtvirtinti ir patikimai dvaro atmosferai sukurti ji pasitelkė daug tėvynainių. Karalienė ypač stengėsi, kad jos rankose būtų didelė bažnytinės valdžios dalis. Popiežiai Leonas X (nuo 1519) ir Klemensas VII (nuo 1524) palaikė su Bona gerus ryšius ir jau buvo suteikę jai teisę skirti vyskopus ir daug kitų bažnytinių teisių⁹⁸. Pranciškonų provincijolais Lenkijoje Bona pasirūpino paskirti italus. 1520–1545 m. juo buvo

Marco de la Torre, o 1545–1550 – Francesco Lismaninis, netrukus tapęs ir asmeniniu Bonos nuodėmklausiu (Bonos dvare visuomet buvo vienas ar du nuodėmklausiai, dažniausiai italai). Lismaninį dar negavusį nuodėmklausio pareigų dvare Krokuvos vyskupas S.Maciejowski įtarinėjo erezija.

Bona smalsiai domėjosi teologijos problemomis, mėgo šv. Pranciškaus raštus. Tačiau pažymėtina tai, kad ji jau Italijoje gyveno tarp spiritualistinio judėjimo ištakų, iš kurių jai išvykus ėmė srūti Bažnyčios reformos idėjos. Bonos pusseserės tiek iš tėvo, tiek iš motinos pusės buvo žymiausios to meto Italijos moterys, sykiu ir rašytojos. Izabelė Sforza (m. 1561) 1544 m. paskelbė veikalą *Della vera tranquillita dell'animo*, Ipolita Sforza Milane garsėjo literatūrinių salonų organizavimu, o Bonos pusseserė iš motinos pusės, dalyvavusi ir Bonos sutuoktuvėse, buvo bene žymiausia Italijos Renesanso aristokratė, poetė V.Colonna, nuo 1525 m. – žymi spiritualistė, kuri uoliai rėmė Bažnyčios reformos idėjas. Artimas Colonnos ir Michelangelo ryšys įkvėpė kai kuriuos šio didžiojo menininko kūrinius, traktuotinus filoprotellantinių idėjų kontekste.

Kaip jau minėta, V.Colonna buvo artima B.Ochino draugė. Jos skatinamas kapucinų ordino vyresnysis vykdė savo reformas Sienoje, jai buvo adresuotas ir Ochino laiškas 1542 m. pabėgant iš Italijos. Palaikydama ryšius su savo giminėmis Italijoje, Bona Sforza žinojo filoprotellantines daugelio Italijos aristokratų, ypač savo artimų giminaičių ir draugių, nuostatas. Galima manyti, kad Colonnos pusseserė Italijoje išgarsėjusi pamokslininką pažino jau Kulviečio studijų metais Sienoje. Tikėtina, jog Kulviečiui grįžus iš Sienos ir apsilankius pas Boną Sforzą rūmuose, juodu kalbėjosi ir apie Ochino pamokslavimą,

o Kulvietis, kreipdamasis į ją, žinojo artimus Bonos Sforzos giminių ir sieniečio bendraminčio ryšius.

Pastebėtina, kad Kulviečio apsilankymo pas karalienę metais (1541 m. pradžia) Ochinas laisvai tebeskelbė savo pažiūras ir, kaip minėta, buvo vienas populiariausių Italijos religinių veikėjų. Kol kas neturime ankstyvesnių liudijimų, tačiau 1551 m. kovo 9 d. imperatoriaus Ferdinando pasiuntinys Krokuvoje Janas Langas pranešė, kad karalienė Bona, „anksčiau nedaug nutuokusi apie dieviškus dalykus, domisi religinėmis naujovėmis“, „skaito kažkokio Bernardino Ochino itališkas knygas“ ir „galvoja į savo kraštą pasikviesti daugiau pamokslininkų, panašių į jį“⁹⁹.

Yra žinių, kad į protestantizmą karalienės pamokslininkas Francesco Lismaninis galutinai pasuko po to, kai Bona Sforza ir jam patarė perskaityti Ochino pamokslus¹⁰⁰. Jau vėliau Lismaninis karalienei parvežė Ochino darbų iš Ciūricho¹⁰¹. Kai kurie Lismaninio parvežti Ochino tekstai buvo išversti ir paskelbti lenkiškai jau Mikalojaus Radvilo Juodojo aplinkoje. Pirmas toks veikalas lenkų kalba pasirodė Karaliaučiuje 1558 m. Parvežtą F.Lismaninio rankraštį *La Tragedia dell'ingiusto e usurpato primato* (Tragedija apie neteisėtai pasisavintą popiežiaus pirmenybę) išvertė ir Mikalojui Radvilai dedikavo Eustachijus Trepka¹⁰².

Bonos dėmesys Ochinui ryškiai demonstruoja filoprotstantines Bonos Sforzos pozicijas. Bona be abejo jau 1542 m. girdėjo Italijoje pasklidusią žinią apie Ochino pabėgimą ir tapimą atviru protestantu, tad galima teigti, jog viešai skaitė ir rekomendavo protestantinius tekstus: 1551 metais Ochinas jau kone dešimtmetį buvo žinomas Ženevoje veikiantis ir publikuojantis religinius veikalus reformatas.

Bona globojo ne vien su protestantizmu susijusius literatus (Janą Dantyszeką, Andrių Krzyckį). Jai dedikavo savo poemas Lietuvos konservatyviosios katalikybės atstovas Janas Husovianas. Vis dėlto manytina, kad ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje ypač išplitus filoprotstantizmo tendencijoms tarp Italijos intelektualų ir kai kurių Bonos Sforzos giminaičių, joms pritarė ir pati karalienė. Neatmestina, kad ji rėmė ir žymiausią Lenkijos ankstyvojo protestantizmo reiškėją Mikalojų Rėjų (1543 m. anoniminis, tačiau, spėjama, Rėjaus rašytas katekizmas buvo dedikuotas Bonai Sforzai)¹⁰³. Karalienės ryšys su Kulviečiu pirmąkart aiškiai paliudija jos filoprotstantines nuotaikas.

Datuotas dokumentas, patvirtinantis Kulviečio studijas bei doktoratą Sienoje, ne tik patikslina Lietuvos reformacijos pradininko biografiją bei jo kultūrinės veiklos detales, bet ir suteikia progos pasidairyti į ano meto Italijos ir Lietuvos protestantizmą, parodyti pirmuosius Kulviečio dėka užsimezgzusius abiejų šalių protestantizmo santykius. Abraomo Kulviečio susidūrimas su žymiausiu Sienos religiniu mąstytoju Ochinu, nuo 1542 m. veikusiu reformatų centruose Šveicarijoje, leidžia kitaip interpretuoti tiesiogines ankstyvosios Lietuvos reformacijos ištakas ir paaiškina pirmojo Lietuvos protestantizmo manifesto adresavimo motyvus.

B.OCHINO LAIŠKAS SIENOS MIESTO TARYBAI IR A.KULVIEČIO TIKĖJIMO IŠPAŽINIMAS

H.Baryczas spėjo, kad *Confessio fidei* Kulvietis parašė 1542 m. spalio–lapkričio mėnesiais; panašiai laišką datavo ir V.Biržiška¹⁰⁴. Tačiau tokie spėjimai šiek tiek paankstina pirmojo Lietuvos (ir Lenkijos) tikėjimo išpažinimo ge-

nežę. Teksto pabaigoje Kulvietis mini Albrechto norą paskirti jį Karaliaučiuje įkurto partikuliario rektoriumi ir teigia, jog mokykla jau įsteigta (partikuliaras atidarytas 1542 m. gruodį)¹⁰⁵. *Išpažinime* Kulvietis kalba apie motiną, kuriai sunku vienai tvarkytis ūkyje, o tarnai nenori jos klausyti. 1542 m. gruodžio 27 d. Decijaus laiške Albrechtui dar pasakojama apie tai, kad karalienė patvirtinusi, jog Kulviečio motina kalinama reikalaujant atsižadėti bet kokių ryšių su sūnumi, o Bona Sforza rūpinasi jos išlaisvinimu.

Kulviečio laiškas rašytas tik 1543 m., išlaisvinus motiną, jame jau kalbama ne apie E.Kulvietienės įkalinimą, o vargus tvarkantis su neklusniais tarnais apleistame dvare. Pagaliau ir pačiame Kulviečio tekste pažymėta 1543 m. data. Tais pačiais metais Karaliaučiuje tekstas buvo išspausdintas ir perspausdintas kartu su J.Hopijaus laidotuvių kalba 1547 m. birželį universitetinėje Jano Weinreicho spaustuvėje¹⁰⁶.

Tikėjimo išpažinimo parašymo aplinkybės ir jame skelbiamos idėjos tiesiog sutampa su Ochino laišku, pasiūstu iš emigracijos Šveicarijoje Sienos miesto tarybai. Ochino tekstas, kaip ir Kulviečio *Confessio*, laikomi pirmuoju viešu Italijos protestantų tikėjimo išpažinimu. Itališkai parašytas „Bernardino Ochino laiškas didžiai gerbiamiems ponams, Sienos miesto tarybos ponams“ buvo parašytas tuoj pat po ekskomunikavimo, pabėgus iš Italijos, manoma, 1542 m. rudenį. Išspausdintas atskiru leidiniu Ženevoje, Valentioro spaustuvėje, 1543 m. lapkričio 1 d.¹⁰⁷. Kaip minėta, dar nespausdintas laxiškas greit išplito protestantiškoje Europoje rankraščiu, ir, kas mums ypač įdomu, buvo žinomas Karaliaučiuje, kur nuo 1542 m. birželio buvo ir Kulvietis, taip pat laiško formos *Tikėjimo išpažinimą* pasiuntęs Lietuvos ir Lenkijos karalienei Bonai Sforzai labai panašiomis aplinkybėmis

1543 m. pradžioje. Ši aplinkybė leidžia spėti Kulvietį žinojus viešai Ochino išdėstytus tikėjimo principus.

Ochino ir Kulviečio laiškų atsiradimo aplinkybės labai panašios. Kūrinių parašymo laikas – 1542 pabaiga – 1543 pradžia. Abu kūriniai po jų išsiuntimo adresatams buvo išspausdinti 1543 m. kaip manifestiniai protestantizmo pareiškimai. Šiems pirmiesiems atviriems protestantų tikėjimo išpažinimams Italijoje ir Lietuvoje pasirinkta asmeninė laiško forma. Tiek Ochinas, tiek Kulvietis laiškus, adresuotus valdžioms, nuo kurių galėjo priklausyti tolesnis jų likimas, siuntė kaip disidentai, pabėgę iš savo šalių į užsienį. Nei Sienos miesto taryba, nei karalienė Bona Sforza atvirai nerėmė protestantizmo kaip katalikybės opozicijos, tad abu autoriai galėjo apeliuoti tik į „tiesą“, dėl kurios buvo persekiojami. Ochiniui buvo uždrausta viešai pamokslauti, jis buvo ekskomunikuotas ir turėjo bėgti nuo inkvizicinio teismo, Kulviečiui uždrausta veikti savo įkurtoje mokykloje Vilniuje, jis taip pat atskiriamas nuo Katalikų bažnyčios ir traukiamas į bažnytinį teismą arba uždraudžiama gyventi tėvynėje. Abiem neišsižadėjus savo pažiūrų grėsė mirties bausmė. Nesitikimas su tokiais kaltinimais – ryškus bendras norinčių dirbti savo tėvynėse Ochino ir Kulviečio akcentas.

Ochino ir Kulviečio laiškai yra vienodos struktūros: viena dalis skiriama asmeninei apologijai, savigynai prieš neteisius kaltinančiuosius, kita – tikėjimo tiesų išpažinimui. Tiesa, Ochinas pradeda nuo tikėjimo išpažinimo ir į apologiją pereina vėliau, jo laiške nėra griežtos ribos tarp savigynos ir tikėjimo tiesos išpažinimo. Kulviečio laiške pirmoji, apologinė, dalis ryškiau atsiskiria nuo antrosios, konfesinės, laiško dalies. Tiek abiejų laiškų apologinėse, tiek tikėjimo išpažinimo dalyse akivaizdžios

idėjų ir net tų pačių metaforų paralelės, taip pat leidžiančios manyti, kad Kulvietis, rašydamas laišką, jau buvo susipažinęs su Ochino tekstu. Ochino laiškas radikalesnis Katalikų bažnyčios atžvilgiu – jai jau taikomi „Antikristo“ apibūdinimai. Kulvietis išsiverčia be tiesioginių Bažnyčios įžeidimų, apsiribodamas „priešų“ įvardijimu.

Laiške Sienos tarybai ir Kulviečio laiške opoziciniu principu išreikšta absurdo situacija: krikščionių už tiesos sakymą kaltina erezija „antikrikščionys“. Ochinas teigia:

Dėl šios tiesos esu ištremtas iš Italijos, mirtinai persekiojamas ir antikrikščionių ekskomunikuotas. Bet viso to priežastis yra tiesa, kuri mane išteisina pati savimi. Jei aš taip teigdamas suklydau, tai nuo pat pasaulio pradžios iki dabar klydo visi tie, kurie iš tiesų buvo šventi, pirmiausia apaštalai, ypač Paulius ir net pats Kristus. Vadinasi, nusipelnė visi būti ekskomunikuoti, atstumti ir prakeikti. Ir jei jau taip, tai turėtų būti sudegintos evangelijos, Pauliaus laišakai ir visi šventieji raštai, kadangi evangelija būtų tik apgaulė, tikėjimas Kristumi klaida, o religija neteisi. O tai neįmanoma, kadangi Dievo dvasia ir šventieji raštai liudija šitą tiesą. Skaitykite nužeminę širdis prieš Dievą, ir jums bus suteikta teisybės šviesa.¹⁰⁸

Kulvietis taip pat įrodinėja, jog jo kaltinimas erezija yra šmeižtas ir netiesa, jo teismas – neteisėtas, teisėjai – patys nusikaltę krikščionybei. Kulvietį kaltino galinga jėga – Katalikų bažnyčia, kuriai buvo pavaldus ir pasaulietinis teismas. Būdamas vienas ir neturėdamas užnugarėje jokios organizacijos ar politinės jėgos, gynybai jis naudojo vienintelį – sąžinės – ginklą. Ne tradicija ir galia besiremiančios bažnyčios teiginiai, bet sąžinė (*conscientia*) Kulviečio *Išpažinime* pirmą kartą lietuvių kultūroje tampa tiesos ir patikimo teisingumo kriterijumi. Kulvietis savo sąžine prisiekia išpažindamas tikėjimą: *O jeigu ką prieš sąžinę pasakyčiau, tekrinta ant manęs*

Dievo rūstybė, Jūsų Didenybių apmaudas, tenustojų turto, teištinka mane staigi mirtis ir tegul būsiu amžinai prakeiktas.

Kulviečio sąžinės kategorija pirmą kartą Lietuvos tekste pavartota Naujųjų laikų prasme, kurią suformavo ankstyvasis protestantizmas, sąžinę apibrėžęs kaip religinę – Dievo tiesos pažinimo – kategoriją¹⁰⁹. Emocingai radikalią priesaikos sąžinę formuluotę pabrėžia puikiai Kulviečio išreikštas teisinio absurdo suvokimas: Katalikų bažnyčia, kaltinanti jį nukrypimu nuo jos teigiamų tiesų, kartu yra galinti bausti teisėja: *jie yra teisėjai savo byloje priešingai teisingiausiam teisės dėsniui, kuris sako, kad niekas negali būti teisėju savo byloje.*

Kulvietis kaip ir Ochinas naudoja tuo pačiu paradoksu: pats Kristaus mokymas tokių teisėjų požiūriu turi būti laikomas erezija: *jie taip nenusivokia šventame rašte, tokie nedori ir tokie žiaurūs, jog, jeigu jie teistų, net ir Kristus negalėtų būti nekaltas...* Kulvietis pastebi ir kitus akivaizdžius šios netiesos aspektus. Jo kaltintojai ir teisėjai, teisdami Evangelijos vardu, pasižymi pagrindinėmis evangelinėmis antivertybėmis – gobšumu (*avaritia*), veidmainiavimu, pelno siekimu, o labiausiai – nemokšišku. Bažnyčia jiems yra tapusi patogaus gyvenimo priedanga, todėl jų motyvus kaltinant jį erezija Kulvietis apibūdina labai paprastai – baime, kad nebūtų pasakyta tiesa, kokie yra tikrieji Bažnyčios mokytojo uždaviniai.

Ochino tekste nuolat pabrėžiamas analogiškas kūno ir dvasios žmonių opozicijas Kulviečio tekste atliepia ryški tikinčiųjų ir „epikūrininkų“ prieštara:

Bet iš tikrųjų ne uolumas, o nelabumas, šventasis pelnas, pilna kišenė, ne Kristus, yra priežastis, kad jie taip įtūžę šėlsta prieš mane. Suprantama, epikuriečiai bijo savo pilvų suveržti, bijo, sakau, kad jų – nepristatytų prie

arklo. Vienu žodžiu, jie bijo, kad apgaulė ir veidmainystės, kuriomis tiek amžių valstybė mulkino, nebūtų į viešumą iškeltos. Iš čia tas jų šventasis uolumas pilvo, jų dievo, labui, iš čia šie šauksmai: nukryžiuok! nukryžiuok! Ant laužo!

Ochino ir Kulviečio tekstuose naudojama tapačia metaforų sistema. Įtaigiai iškeliamą evangelijos šviesos ir bedievių nemokšų tamsos opozicija, vienodai apeliuojama į apaštalo Pauliaus teiginius apie evangelijos tiesą. Ochinas deklaruoja:

Pradėjau ir su Dievo palaiminimu toliau skelbsiu tų dalykų, kurie būtini krikščioniui ir dėl to nepakaltinami Dievo akivaizdoje, esmę liaudies kalba. Sakysite: „tavo veikalai yra uždrausti skaityti“. Atsakau, kad tai yra akivaizdus ženklas, kad jie suteikia tiesos šviesą, tačiau jūs bijote būti jos apšviesti. Mano kukliuose pamoksluose nėra kitų tiesų, tik tos, kurias skelbia šventųjų raštų sentencijos ir žodžiai. Draudžiant juos, draudžiamas Dievo žodis liaudžiai. Dar pamatysite, ar jie tikrai bedieviški ir ar juos turite drausti! O juk mokyklose ir iš sakyklų leidžiama aiškinti bei skelbti profanišką, eretišką ir iškraipytą doktriną. Kad tik nepritrūktų vandens jų malūnams!

Evangelijos šviesa nėra tokia menka, kad būdami joje, turėtumėte bijoti mano apgaulės, o priešingai – ryški, išgelbstinti, anot Pauliaus, ir žūvančius. Jei esate tamsoje, turite niekinti tai, kas jums užstoja šviesą.¹¹⁰

Kulvietis vartoja tokias pat evangelinio mokymo šviesos ir nepažinimo tamsoje skendinčių kaltintojų prieštaras kaip ir Ochinas, remdamasis apaštalu Pauliumi ir net Kristumi, supriešindamas savo mokymo ir viešai mokyklose ir bažnyčiose skelbiamų Bažnyčios tarnų tiesas:

Kristus liepia tikrus Bažnyčios mokytojus pažinti iš vaisių. Tad pažiūrėkime, kokie puikūs tie vaisiai. Paulius nori, kad bažnyčios mokytojas būtų apsišarvavęs mokslu, idant galėtų mokyti tikinčiuosius ir atsisipirti prieš eretikus, ne gobšas, ne atsidavęs šlykščiam godumui, ne piktadarys, bet toks kilnus, kad niekas nedrįstų skleisti apie jį melagingų

gandų. O dabar matome, kad jie didesni nemokšos už neišprususius vienuolius. Jie netinka net vaikų mokyklai vadovauti, ką jau bekalbėti apie tai, kad būtų verti bažnyčios mokytojo vardo. Ką besakyti apie jų nepasotinamą gobšumą, pūtimąsi ir daugybę kitų nedorybių, kuriomis yra aptekę. O Kristus juos vadina žemės druska, pasaulio šviesa. Jau kada pati šviesa virsta tamsybe, kuo reikia laikyti žemesniuosius, jei ne dar didesne tamsybe?

Ochino tekste apgailestaujama dėl tėvynės, žūstančios dėl krikščioniškos tiesos nepažinimo, ir pabrėžiamas evangelizmo skleidimasis Vokietijoje:

Savo tėvynę myliu per daug, kad norėčiau apgaudinėti ją, artimuosius, save patį ar Kristų. Be to, jei būčiau vienintelis, kuris tiki ir išpažįsta tikrąją evangeliją, o jūs manim netikėtumėt, turėtumėt bent tokį pasiteisinimą. Bet ar nematote, kad akis tiesai jau atvėrė didžioji krikščionių dalis, ypač kilmingos, pamaldžios ir iš tiesų išsilavinusios sielos. O, kad Italijoje, Prancūzijoje ir Ispanijoje būtų galima laisvai skelbti evangeliją kaip yra Vokietijoje! Beveik visi ją priimtų, tokia galinga yra tiesa.¹¹¹

Ta pačia mintimi užbaigiamas ir Kulviečio laiškas:

Yra daug Jūsų Didenybės pavaldinių lietuvių, labai išsimokslinusių, kurie galėtų būti naudingi valstybei. Bet mano likimo įbauginti jie apsigyveno Vokietijoje. Kai kuriuos jų priglobė šviesiausias Prūsijos hercogas, kai kuriuos kiti kunigaikščiai. Šviesiausias hercogas, nesigailėdamas didelių išlaidų, įsteigė puikią mokyklą, iš visur prisikvietęs mokytojų vyrų (...). Bet, Maloningiausiajį Ponia, skaudu, kaip Dievą myliu, mums visiems, kad trokšdami dirbti saviesiems, dabar dirbame svetimiems.

Pagrindinė abiejų laiškų religinė idėja, kuria autoriai prieštaravo įsigalėjusiam Katalikų bažnyčios mokymui, yra nuteisinimo ne dėl darbų, o tikėjimu doktrina. Ir Kulvietis, ir Ochinas deklaravo savo priklausymą Bažnyčiai, nuo kurios jų negali atskirti tikrosios krikščionybės mokymo nepažįstantys ar specialiai to nenorintys. Abiejų autorių

nuomone, nuteisinimas per Kristų, iš dieviškosios malonės, yra pagrindinė krikščioniškojo tikėjimo tiesa. Ochinas savo laiške išganymą Kristaus malone aiškino plačiai, paversdamas šią idėją nuolat pasikartojančiu viso laiško leitmotyvu: *Tikiu ir išpažįstu esant tik vieną šventą visuotinę Kristaus katalikų bažnyčią, kuri yra išrinktųjų ir tikinčiųjų nuteisinimu per Kristų susirinkimas*¹¹².

Italo išpažinime pabrėžta:

*(...) esame išganyti tik per Kristų, per Dievo gailėstingumą ir gerumą ir jokiū būdu be dėl kilnumo, vertumo, gerumo ar mūsų darbų tobulumo. Pasakysiu daugiau – iš tiesų mes negalime atlikti kokio nors darbo iš tiesų gerai, taip, kad jis įtiktų ir būtų priimtas Dievo, jei neturime šito gyvojo tikėjimo.*¹¹³

Ochinas su šia teisinga evangeline idėja, tvirtinta, anot jo, paties Kristaus, apaštalu, tėvų ir šventųjų, siejo savo tremties ir persekiojimo priežastį: *Dėl šios tiesos negaliu būti Italijoje, kur esu mirtinai persekiojamas ir antikrikščionių ekskomunikuotas.*

Kulviečio *Tikėjimo išpažinime*, kaip ir Ochino laiške, tikėjimo nuteisiniu per Kristų idėja yra pagrindinė ir vienintelė doktrininė tiesa, dėl kurios jis ginčijasi su „priešais“:

Tikiu, kad esame išganomi vien Dievo gailėstingumu dėl Kristaus kančios, dovanai, be jokių mūsų nuopelnų. Reikia daryti gerus darbus, bet nereikia jais pasikliauti, nes jie yra per menki ir negryni, – kaip Izajas sako, sutepti skarmalai. O nuodėmių be galo daug. Septynis kartus per dieną nusideda teisingasis. Kiekvieną dieną šventoji bažnyčia meldžiasi: atleisk mūsų kaltes. Ribotas dalykas negali atsverti begalinio. Pirmasis tėvas Adomas už vienui vieną nuodėmę negalėjo atsisteisti, nei visi angelai, nei pagaliau visas pasaulis. Kristaus kančia atpirko.

Kiti Kulviečio tekste pajudinti reformos klausimai lietė tik sakramentų, apeigų ir Bažnyčios socialinės sistemos reformavimo aspektus. Pagrindinis jų „teisingumo“ įrodymas buvo Kristaus

evangelija ir ankstyvosios krikščionių bažnyčios tradicija, kurios tęsėjais laikė save protestantai. Išganymo ne dėl darbų, o iš malonės, per Kristaus Kančią idėja buvo svarbi jau susikūrusių protestantiškųjų bažnyčių Vokietijoje ir Šveicarijoje idėja, tačiau esminiu doktrininu teiginiu, sukėlusiu ištisą religinės polemikos bangą, ji tapo katalikiškoje Italijoje, kur įgijo šalininkų ne tik tarp slaptų filoprotellantų, bet ir tarp katalikiškosios reformos šalininkų.

Šis teiginys buvo svarbiausia bažnytinės diskusijos tema, kuri 1541 balandžio–gegužės mėnesiais kaip pagrindinė doktrininė problema buvo aptariama Regensburgo (Ratisbonos) susirinkime. Susirinkimas buvo 1539 m. balandį Imperatoriaus Karolio V paskelbtos 15 mėnesių taikos su protestantais dalis. Taikos ir nutrauktų procesų prieš protestantus laikotarpiu pradėti disputai (kolokviumai) su protestantais (1540 m. Hagenau ir Vormse) teikė vilties, jog Regensburge katalikams ir protestantams pavyks susitarti kai kuriais doktriniais klausimais.

Regensburgo susirinkime dalyvavo pats imperatorius Maksimilijonas, protestantams jame atstovavo Philipas Melanchtonas, Martinas Buceris ir Giovanni Pistorius. Kaip popiežiaus legatai susirinkime dalyvavo italai kardinolas G. Contarinis ir Modenos vyskupas Giovanni Morone, vėliau Italijoje apkaltintas erezija¹¹⁴. Į Regensburgo susirinkimą, kuriame bandymas suderinti katalikų ir protestantų pozicijas nuteisinimo klausimais patyrė nesėkmę, Kulviečio tekste atsiliepta tiesiogiai – išdėstęs keletą reformos aspektų, Kulvietis priminė:

Dėl šių keturių punktų buvo disputuota tiek daugelyje ankstesnių bažnyčios susirinkimų, tiek ir paskutiniajame, dalyvaujant Jo Ciesoriškai Didenybei ir imperijos luomams, o taip pat popiežiaus legatui, ir buvo prieita

beveik tokia pat nuomonė. Jeigu ir aš tokio garbingo susirinkimo nurodymo laikausi, tai negali būti laikoma nusikaltimu.

Kulvietis buvo gerai susipažinęs su Regensburgo susirinkimo aplinkybėmis, pabrėžė, kad jame dalyvavo imperatorius ir popiežiaus legatas. Tai patvirtina jo bibliotekoje turėta *Regensburgo nutarimų* knyga¹¹⁵.

Palyginus Ochino ir Kulviečio manifestus, galima teigti, kad nei Ochino laiškas Sienai, nei Kulviečio išpa-

žinimas neturi tiesioginio ryšio su liuteroniškąja Augsburgio konfesija. Tekstai parašyti poregensburginėje Bažnyčios reformos atmosferoje, vengiant naujos doktrinos formavimo tendencijų. Kulviečio *Tikėjimo išpažinimas* paveiktas Italijos filoprotellantizmo ir Ochino idėjų; tai poregensburginis-ikitridentinis Bažnyčios reformos manifestas, kuriuo dar tikėtasi įtakoti galimą Katalikų bažnyčios reformų politiką.

NUORODOS IR PASTABOS

- ¹ Ioannes Hopius Budissensis Oratio funebris in obitum nobilis ac clarissimi viri doctoris Abrahami Culvensis Lithuani. Lotyniškas tekstas skelbtas: *Barycz H. Wizerunek humanisty-różnowiercy: Literacko-wyznaniowa biografija Abrahama Kulwieca // Roczniki biblioteczne. R XIV, 1970. Z.1–2. P.39–44. Toliau tekste cituojamas lietuviškas vertimas: *Dambrauskaitė-Muralienė R. Johano Hopijaus kalba mirus Abraomui Kulviečiui (1547) – Abraomo Kulviečio biografijos šaltinis // Literatūra. Nr.42(3). 2000. P.120–131.**
- ² *Wigand I. [Vita des] Doctor Abrahamus [Culvensis]. Paskelbta kn. Tschackert P. Urkundenbuch zur Reformationgeschichte des Herzogthums Preussen. Leipzig, 1890. Bd. III. Nr.2422.*
- ³ *Tschackert P. Urkundenbuch... Op. cit. I. S.244, 249–251, 342; II. S.436; III. S.19, 27, 54–57, 67, 97, 98, 163, 280–281; Wotschke Th. Abraham Culvensis: Urkunden zu Reformationgeschichte Lithauens // Altpreussische Monatsschrift. 1905. Bde. 42. H. 3/4. Toliau tekste ši nuoroda trumpinama: *Wotschke Th. AC.**
- ⁴ *Jablonskis K. Apie Abraomo Kulviečio kilimą // Archivum Philologicum. 1935. P.107–114. Perspausdinta kn. Jablonskis K. Lietuvių kultūra ir jos veikėjai. Vilnius, Mintis, 1973. P.56–65.*
- ⁵ *Jablonskis K. Apie Abraomo Kulviečio kilimą // Op. cit. P.58–59.*
- ⁶ Dabar Žemaitijoje ši vyriškos lyties pavardės forma dažniau sutinkama kaip Jatautas. Taip Lietuvos Metrikoje buvo užrašytas ir 1528 m. Kražių tijūnas Kriščius Jatautas (Jatovtovič). Žr. *Jablonskis K. Šiek tiek nauja dėl Abraomo Kulviečio kilimo // Lietuvių kultūra ir jos veikėjai. Op. cit. P.68.*
- ⁷ *Jablonskis K. Šiek tiek nauja dėl Abraomo Kulviečio kilimo // Op. cit. P.65–69.*
- ⁸ *Biržiška V. Aleksandrynas. Čikaga, 1960. T.1. P.37.*
- ⁹ Nuotrauka paskelbta sykiu su minėtu K.Jablonskio straipsniu žurnale *Archivum Philologicum. Žr. nuorodą Nr.4.*
- ¹⁰ *Biržiška V. Aleksandrynas. Op. cit. P.37.*
- ¹¹ 1543 m. savo sūnų Mikalojų J.Bilevičius išsiuntė į Albrechto dvarą, o vėliau ir kitą sūnų – Kristupą – studijoms į Karaliaučiaus universitetą. Žr. *Lukšaitė I. Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis. Vilnius, Baltos lankos. P.213, 253. Iš Viduklės į Krokuvos universitetą XVI a. tikrai atvyko kiti trys studentai. Apie tai žr. *Vaiivada V. Katalikų Bažnyčia ir Reformacija Žemaitijoje XVI a.: esminiai raidos bruožai. Klaipėda, Klaipėdos universiteto leidykla, 2004. P.109.**
- ¹² „Ex Abrahami Culvensis commendatione clarus esse coeperat consanguineus, ni fallor, Stanislaus...“ (Abraomo Kulviečio remiamas, ėmė garsėti, jeigu neklystu, jo giminaitis Stanislovas...). Cit. iš Stanislovas Rapolionis. Vilnius, Mokslas, 1986. P.245–247.
- ¹³ In decanatu mgr Stanislai de Łowicz promotus inter alios „ad gradum baccalaureatus“ Abraham de Kolwa, cit. iš *Urban W., Lūžys S. Cracovia Lithuanorum saeculis XIV–XVI. Lietuvių Krokua XIV–XVI amžiais. Vilnius, LLTI, 1999. P.146.*
- ¹⁴ *Barycz H. Wizerunek... Op. cit. S.34.*
- ¹⁵ *Dambrauskaitė-Muralienė R. Johano Hopijaus kalba... Op. cit. P.127.*
- ¹⁶ *Biržiška V. Aleksandrynas. P.42; Biržiška V. Lietuvos studentai užsienio universitetuose XIV–XVI amžiais. Chicago, Litanistikos*

- instituto leidykla, 1987. P.44. Čia reikia pastebėti, jog istoriografijoje buvo reiškiamas ir nuomonė, jog A.Goštautas Kulvietį jau 1536 m. išsiuntė į Italiją. Žr. *Jasnowski J.* Mikołaj Czarny Radziwiłł, 1515–1565. Warszawa, 1939. S.193.
- ¹⁷ A.Goštautas buvo vienas iš nuolatinių kunigaikščio Albrechto korespondentų. Žr. *Szymaniak W.* Polscy i litewscy korespondenci księcia pruskiego Albrechta Hohencolerna w latach 1528–1548 // *Rozprawy z dziejów XVI wieku.* Toruń, 1993. S.49.
- ¹⁸ *Ochmański J.* Michałon Litwin i jego traktat o zwyczajach tatarów, litwinów i moskwiczinów z połowy XVI wieku // *Kwartalnik Historyczny.* 1976. T.83, z.4. S.774–782; *Rimša E.* Venclovas Agripa ir jo giminė. 1. Kilmė ir pirmtakai // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1986. T.1(94). P.65.
- ¹⁹ *Biržiška V.* Aleksandrynas. Op. cit. P.42.
- ²⁰ Duomenys apie Kulviečio atvykimą į Italiją daugelio istorikų galėjo būti paankstinami dėl to, kad manyta jau 1539 m. A.Kulvietį grįžus į Lietuvą ir atidarius mokyklą. Tokias išvadas, pasiremdamas A.Węgierskio teiginiais, darė *Wotschke T.* AC. S.156, taip pat V.Biržiška ir kt.
- ²¹ Kaip tik nuo 1537 m. Melanchtonas universitete ėmė skaityti Pasaulio istorijos kursą, naujai įvestą 1536 m. Žr. *Lukšaitė I.* Stanislovas Rapolionis ir Reformacijos idėjos // Stanislovas Rapolionis. Op. cit. P.68.
- ²² *Ibid.* P.71.
- ²³ Toks A.Kulviečio teiginys interpretuotinas kaip renesasinis pareiškimas, kad Bibliją turi teisę komentuoti ne tik Bažnyčios tarnai, kaip teigė tuometinė Bažnyčia, bet visi išsilavinę asmenys.
- ²⁴ *Lukšaitė I.* Reformacijos Lietuvoje raida XVI–XVIII a. // Lietuvos evangelikų bažnyčios. Istorijos metmenys / Sud. Arthur Hermann. Vilnius, Baltos lankos. P.39.
- ²⁵ Iš J.Hopijaus kalbos, kurioje daugiau reikšmės Kulviečio intelektualinėje biografijoje suteikiama Vitenbergui, susidaro įspūdis, kad Kulvietis Vitenberge galėjo būti ilgiau, tačiau kita vertus, suprantama, kodėl Karaliaučiuje rašytoje kalboje liuteronizmo studijų centrui suteikiamas reikšmingesnis vaidmuo. Svarbu ir tai, kad pats J.Hopijus buvo ilgametis Vitenbergo universiteto studentas (1528–1538), tad šio universiteto aplinka jam buvo gerai pažįstama.
- ²⁶ *Dambrauskaitė-Muralienė R.* Johano Hopijaus kalba mirus Abraomui Kulviečiui (1547) // Op. cit. P.128.
- ²⁷ *Barycz H.* Op. cit. S.36.
- ²⁸ Jau XVII a. istoriografijoje (A.Węgierskis) A.Kulviečio kolegijos įkūrimas Vilniuje buvo datuojamas 1539 m. data, sykiu darant išvadą, jog mokykla veikė dvejus ar net trejus metus. V.Biržiška jos įkūrimą datavo 1539–1540 metais, vėliau įsitvirtino 1540 m. data. Žr. *Lukšaitė I.* Reformacija... Op. cit. P.136.
- ²⁹ Quando venit ex Italia, quoniam meae est dicionis in dominio Kawnensi, ad me venit et certe, quia eruditus iuvenis fuit, fui et ego illi graciosa, et frequenter me adiit inceptique multos filios nobilium apud se fovere, interea temporis quaedam dixit et loquebatur, quae non erant dicenda. Ego illum saepius admonui, ne illa faceret, solebat namque de sacerdotibus et clericis nonnulla dicere, multorum postea in se odium attraxit et praesertim d. episcopus Vilmensis maximo illum odio prosequabatur // *Wotschke Th.* AC. S.177.
- ³⁰ *Kurczewski J.* Kościół zamkowy czyli Katedra wileńska. T.3. Wilno, 1916. S.37.
- ³¹ D. k. Žygimano Senojo raštas prieš Abraomą Kulvietį ir kitus protestantus... // Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. T.1: Feodalinis laikotarpis. Vilnius, 1955. Nr.204. P.165–166.
- ³² Čia ir kitur A.Kulviečio tekstas cituojamas iš: *Kulvietis A.* Tikėjimo išpažinimas // Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha. Vilnius, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957. P.478–478.
- ³³ *Wengerscius A.* Libri quattuor Slavoniae reformatae. Varsoviae, 1973. P.74, 382.
- ³⁴ *Wotschke Th.* AC. S.157–158
- ³⁵ Kai kuriuos J.Zablockio biografijos ir veiklos duomenis žr. *Wotschke Th.* AC. Op. cit.
- ³⁶ *Lukšaitė I.* Reformacija. Op. cit. P.136–137.
- ³⁷ Klasikinis šios srities veikalas, kuriuo remiamasi ir šiandieną, – *Cantimori D.* Eretici italiani del Cinquecento. Pirmas leidimas – Firenze, Sansoni, 1939. Čia naudojamas nauju šio veikalų leidimu knygoje *Cantimori D.* Eretici italiani del Cinquecento e altri scritti. A cura di Adriano Prosperi. Torino, Giulio Einaudi editore, 1992.
- ³⁸ *Campi E.* Michelangelo e Vittoria Colonna. Un dialogo artistico-teologico ispirato da Bernardino Ochino e altri saggi di storia della Riforma. Torino, Claudiana.
- ³⁹ *Firpo, Marcatto D.* (eds). Il processo inquisitoriale del cardinal Giovanni Morone. T.1–6. Rome, Istituto storico italiano per l'età moderna e contemporanea, 1981–1995; taip pat žr. *Taplin M.* The Italian Reformers and the Zurich Church. C.1540–1620. Ashgate, 2003. S.1.

- ⁴⁰ *Taplin M.* Op.cit. S.26.
- ⁴¹ Nors Ispanijoje ir Portugalijoje inkvizicija buvo atkurta šiek tiek anksčiau, Italijoje tai įvyko tik 1542 m. liepos mėnesį. Žr. *Andrea Del Col* (ed.). *L'inquisizione in Friuli*. Trieste, Edizioni Università di Trieste, 2000. P.19.
- ⁴² *Ginzburg C., Prosperi A.* Giochi di pazienza. Un seminario sul „Beneficio di Cristo“. Torino, Giulio Einaudi Editore, 1975. P.32.
- ⁴³ Versta iš *Bainton R.* Bernardino Ochino, esule e riformatore senese del Cinquecento, 1487–1563. Firenze, G.S.Sansoni Editore, 1940. P.22.
- ⁴⁴ *McNair P.* Pietro Martire Vermigli in Italia: Un'anatomia di un'apostasia. Napoli, 1971. P.189–195.
- ⁴⁵ *Gordon Kinder A.* Juan de Valdés // *Bibliotheca Dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles.* Éd. par André Séguenny. 1980. Baden-Baden, Éditions Valentin Koerner. T.IX. P.111–115.
- ⁴⁶ *Firpo M.* Riforma protestante ed eresie nell'Italia del Cinquecento: Un profilo storico. Roma–Bari, Laterza, 1993. P.11, 16.
- ⁴⁷ *Stella A.* Dall'anabattismo al socinanesimo nel Cinquecento Veneto: Ricerche storiche. Padova, Liviana editrice, 1967. P.24–27.
- ⁴⁸ *Firpo M.* Riforma... Op. cit. P.17.
- ⁴⁹ *Stella A.* Dall'anabattismo... Op. cit. P.127.
- ⁵⁰ *Firpo M.* Riforma... Op. cit. P.29–30.
- ⁵¹ *Cantimori D.* Eretici italiani... Op. cit. P.37.
- ⁵² *Marchetti V.* Gruppi ereticali senesi del Cinquecento. Firenze, La Nuova Italia, 1975. P.37–38.
- ⁵³ *Ibid.* P.38–39.
- ⁵⁴ *Ibid.* P.25–28. Nikodemizmo reiškinyys pirmą kartą ypač populiariai išanalizuotas Carlo Ginzburgo studijoje *Il nicodemismo*, šiuo metu suvokiamas gana skirtingai.
- ⁵⁵ *Marchetti V.* Op. cit. P.17–19.
- ⁵⁶ *Ibid.* P.51–54.
- ⁵⁷ *Ibid.* Op. cit. P.65.
- ⁵⁸ *Ibid.* V. P.67.
- ⁵⁹ *Ibid.* P.133.
- ⁶⁰ *Ibid.* P.69–83.
- ⁶¹ *Dambrauskaitė-Muralienė R.* Johano Hopijaus kalba... Op. cit. P.128.
- ⁶² Paskutinė nudugni ir reviduojanti B.Ochino pažiūras analizė pateikta *Taplino M.* The Italian... Op. cit. P.112–69.
- ⁶³ *Benrath K.* Bernardino Ochino von Siena. Braunschweig, 1892 (pirmas leidimas anglų kalba Londone 1876); *Bainton R.* Bernardino Ochino, esule e riformatore senese del Cinquecento. Florence, 1940.
- ⁶⁴ *Bainton R.* Op. cit. P.24–26.
- ⁶⁵ *Adorni Braccesi S.* Una città infetta: La repubblica di Lucca nella crisi religiosa del Cinquecento. Firenze, 1994. P.88.
- ⁶⁶ *Piccolomini P.* Documenti del Archivio di Stato in Siena sull'eresia in questa città durante il secolo XVI // Estratto dal Bullettino Senese di Storia Patria. Anno XVII, 1910. Fasc. I. Siena, 1910. P.5–6.
- ⁶⁷ *Ibid.* P.12–13.
- ⁶⁸ *Ibid.* P.13–14.
- ⁶⁹ *Ginzburg C., Prosperi A.* Giochi di pazienza... Op. cit. P.68.
- ⁷⁰ Apie diplomatinę Romos politiką „eretikų“ atžvilgiu plačiau žr. *Simoncelli P.* Evangelismo italiano del Cinquecento: Questione religiosa e nicodemismo politico. Roma, Istituto Storico Italiano per l'Eta Moderna e Contemporanea, 1979. P.226–281.
- ⁷¹ Dio quando vorrà mi saprà trovar per tutto. Christo m'insegnò a fuggire più volte, in Egitto et alli Samaritani, et così Paulo, immo mi disse che io andassi in altra città quando in una io non ero ricevuto. Dapoi che farei più in Italia? Predicar sospetti et predicar Christo mascarato in gergo? Molte volta bisogna bestemmiarlo per soddisfare alla superstition del mondo (...), versta iš *Benrath K.* Op. cit. P.287–288.
- ⁷² *Rozzo U.* Nuovi contributi su Bernardino Ochino // Bolletino della società di studi valdesi. 1979. Nr.146. P.69.
- ⁷³ *Marchetti V.* Gruppi... Op. cit. P.1.
- ⁷⁴ *Caponetto S.* Aonio Paleario (1503–1570) e la Riforma Protestante in Toscana. Torino, Claudiana Editrice, 1979. P.23.
- ⁷⁵ Laiškas paskelbtas: *Caponetto S.* Aonio Paleario... Op. cit. P.211–214.
- ⁷⁶ *Ibid.* P.81.
- ⁷⁷ *Ibid.* P.71.
- ⁷⁸ *Ibid.* P.28.
- ⁷⁹ *Marchetti V.* Op. cit. P.32.
- ⁸⁰ *Sacré D.* (ed.). Aonii Palearii Verulani De animorum immortalitate libri III. Introduction and Text. Brussel, AWLSK, 1992. P.15.
- ⁸¹ Čia perkeltine prasme pasinaudojama Italijos istoriografijoje išgalėjusiu ir dar dažnai šiandien vartojamu terminu „eretikai“, kuriam moderni istoriografija nebesuteikia senojo negatyvaus turinio, būdingo istorinei oficialiai katalikiškai pozicijai.
- ⁸² *Minnucci G., Košuta L.* Lo studio di Siena nei secoli XIV–XVI. Documenti e notizie biografiche. Milano, Giuffrè editore, 1989. P.505.
- ⁸³ *Ibid.* P.506.
- ⁸⁴ *Ibid.* P.506.

- ⁸⁵ Čia ir toliau dekretas cituojamas iš: Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Op. cit. P.165–166.
- ⁸⁶ *Tschackert P.* Urkundenbuch... Op. cit. 3. Nr.1487.
- ⁸⁷ Laišką Kulvietis užtarė norėta suspenduoti Elko kunigą Stanislovą Krokuvietį (nuo 1537 m. šioje Pamedės vyskupijos vietovėje su pertraukomis kunigavo Jonas Maleckis, miręs 1567 m.). Žr. 1544 balandžio 24 d. Kulviečio laiškas M.Cannacheriui – *Tschackert P.* Urkundenbuch... Op. cit. T.3. Nr.1652.
- ⁸⁸ 1545 m. gegužės 1 d. P.Sperato laiškas Kulviečiui – *Tschackert P.* Urkundenbuch... Op. cit. T.3. Nr.1759; su vertimu į lietuvių k. paskelbtas kn. Stanislovas Rapolionis. Op. cit. P.207–208.
- ⁸⁹ *Dambrauskaitė-Muralienė R.* Johano Hopijaus kalba... Op. cit. P.130.
- ⁹⁰ *Ibid.* P.130.
- ⁹¹ *Ročka M.* A.Kulviečio bibliotekos autoriai ir knygos // *Knygotyra.* 1970. Nr.1(8). P.123.
- ⁹² Darbai apie Boną Sforzą: *Pociecha W.* Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie odrodzenia. Poznań, 1949; *Quirini-Poplawska D.* Działalność Włochów w Polsce w połowie XVI wieku na dworze królewskim, w dyplomacji i hierarchii kościelnej. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, Ossolineum, 1973; *Bogucka M.* Bona Sforza. Ossolineum, 2004.
- ⁹³ Taip vertino *Krasińskis V.* Historical Sketch of the rise, progress and decline of the Reformation in Poland. T.I. London, 1838. P.136–137. Tas pats autorius teigė, kad Bona jautė asmeninę simpatiją Janui Firlejui, dvaro maršalui, kuris atvirai išpažino protestantizmą.
- ⁹⁴ *Bogucka M.* Bona Sforza. Op. cit. P.22–25.
- ⁹⁵ *Cioffari G.* Bona Sforza: aspetti religiosi ed umanitari della sua personalità. La regina Bona Sforza tra Puglia e Polonia, Atti del convegno promosso dall'associazione culturale „Regina Bona Sforza“ sotto il patrocinio della regione Puglia della provincia, del comune e dell'università di Bari. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, Wydawnictwo polskiej Akademii Nauk, 1987. P.62–106; čia p.71–73.
- ⁹⁶ Pastarasis nebuvo žymiosios aristokratų Colonnų – Bonos Sforzos giminių iš motinos pusės – atstovas. Kartais jis maišomas su didiku Prosperu Colonna, kuris buvo vienas iš daugelio lydėjusių jaunavedę Boną Sforzą kelionėje į Lenkiją.
- ⁹⁷ *Bogucka M.* Op. cit. P.47.
- ⁹⁸ *Cioffari G.* Op. cit. P.79.
- ⁹⁹ *Przedziecki A.* Jagiellonki Polskie w XVI wieku. T.V. Kraków, 1878. S.LXIX–LXX.
- ¹⁰⁰ *Nicolini B.* Bernardino Ochino e la Riforma in Polonia // *Atti della Accademia Pontaniana.* 1947/1948. P.192.
- ¹⁰¹ *Lubieniecki S.* Historia Reformationis Polonice. Freistadii, 1685. Persp. Varsoviae, 1971. P.18.
- ¹⁰² *Bainton R.* Op. cit. P.150.
- ¹⁰³ *Witczak T.* Studia nad twórczością Mikołaja Reja. Warszawa–Poznań, 1975. S.106.
- ¹⁰⁴ *Barycz H.* Wizerunek... Op. cit. S.37; *Biržiška V.* Aleksandrynas. P.50.
- ¹⁰⁵ *Šviesiausiasis hercogas, nesigailėdamas didelių išlaidų, įsteigė puikią mokyklą, iš visur prisikvietė mokytojų vyrų; profesoriams kasmet išmoka tūkstančius florenų; daugeliui neturtingų mokinių duoda nemokamą išlaikymą. Jis nori mane paskirti šios mokyklos rektoriumi.* Čia ir kitur A.Kulviečio tekstas cituojamas iš: *Kulvietis A.* Tikėjimo išpažinimas. Op. cit. P.478–478.
- ¹⁰⁶ Perspaudas skelbtas: *Barycz H.* Wizerunek humanisty-różnowiercy, Roczniki, biblioteczne. Op. cit. P.44–47.
- ¹⁰⁷ Laiškas – Epistola di Bernardino Ochino alli molto magnifici signori, li signori di Balìa della città di Siena – publikuotas daugelį kartų. Kn. *Benrath K.* Bernardino Ochino. P.294–302; *Marchetti V.* Gruppi ereticali. Op. cit. P.247–254. Čia ir toliau cituojamas vertimas iš: *Ochino B.* I „Dialogi sette“ e altri scritti del tempo della fuga. Edizione, introduzione, e apparato iconografico a cura di Ugo Rozzo. Torino, Claudiana, 1985. P.136–145.
- ¹⁰⁸ Per questa verità so' fuor di Italia persequitato a morte et dalli antechristiani hauto per excomunicato. Ma la causa è sì iusta per la qual pato che mi scusa per se stessa. Se erro in questo articolo hanno anco errato dal principio del mondo infin a hora tutti quelli che in verità sonno stati sancti, precipue li apostoli et singularmente Paulo, imo et Christo. Et meritano tutti di essere excomunicati, reprobati et maledicti. Imo se in questo erro si dovrebbero bruciar li evangelii, l'epistole di Paulo et tutte le scripture sacre, imperoché l'evangelio sarebbe un inganno, falsa la fede di Cristo et impia la religione. Il che è impossibile, imperoché 'l spirito di Dio et le scripture sacre rendano testimonio di questa verità. Studiatele, con humiliarvi di core a Dio, et vi darà lume der vero.
- ¹⁰⁹ Plačiau apie tai žr. *Pociūtė D.* Sąžinės atradimas Lietuvoje // *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje.* Vilnius, Vilniaus Dailės akademijos leidykla, 2002. P.51–73.

¹¹⁰ Ho incominciato, et con la divina gratia sequirò, di dare in luce, sommariamente et volgarmente, quelle cose che sonno necessarie al Christiano, acciò siate inexcusabili apresso a Dio. Direte: „Le tue opera sono prohibite legersi“. Rispondo che questo è evidente segno che le danno lume del vero et epsi non verebbero esser scupertì. In quelli miei sermoncelli non vi è in substantia altro che le proprie sententie et parole delle scripture sacre. Però in prohibirle prohibiscano alli populi la parola di Dio. Vedete se sonno impii et se li debba obedire! Et dall'altra parte, ne le publiche scole et per li pulpiti, lasciano legere et predicare prophana, heretica, impia doctrina. Purché non tolghino l'acqua a' lor mulini!

La luce dello evangelio non è piccola che, se sete in epsa, haviate da temer che io v'inganni, imo è sì grande che (secondo Paulo) è ascosa solamente a quelli che periscano; et se sete in tenebre dovete farvi beffe di che vi prohibisce el lume.

¹¹¹ Non amo si poco la mia patria che io volesse ingannarla, imo li miei, me stesso et Christo. Se anco io fusse solo in credere et confessare el vero evangelio, et voi non mi credesse, havreste qualche apparente scusa. Ma non vedete che la magior parte de' Christiani

hanno aperti li ochi al vero, maxime i nobili, pii et veramente docti spiriti? Oh, se in Italia, in Francia et nella Spagna potesse liberamente predicarsi lo evangelio si chome in Germania! Quasi ognuno lo acceptarebe, sì potente è la verità.

¹¹² Credo anco et confesso essere una sola universale sancta et catholica chiesa di Christo, cioè la congregatione de li electi et di quelli che credano in tutto esser iustificati per Christo.

¹¹³ ...che siamo salvi in tutto per Christo, per mera gratia et bontà di Dio et in nissun modo per nobilità, dignità, bontà o prectiosità di opere nostre. Agiongo anco di più che è impossibile farsi da noi una opera veramente buona, grata et accepta a Dio, se non haviamo questa viva fede.

¹¹⁴ *Bihlmeyer K., Tuechle H.* Storia della Chiesa. T.III: L'Epoca delle Riforme. Brescia, Morcelliana, 1958. P.246; *Firpo M., Marcatto D.* (eds). Il processo inquisitoriale del cardinal Giovanni Morone. T.1–6. Rome, Istituto storico italiano per l'età moderna e contemporanea, 1981–1995.

¹¹⁵ *Ročka M.* Op. cit. P.78.

Gauta 2005 12 09
Parengta 2005 12 10

Dainora POCIŪTĖ

ABRAOMAS KULVIETIS IN ITALY AND LITHUANIA

A b s t r a c t

Although the early biographies and reconstructions of the activity of Abraomas Kulvietis (about 1510–1545), the pioneer of Lithuanian Reformation, were written in the 16th century (i.e. *Oratio funebris* by Ioannes Hopius, published in Königsberg in 1547, and the biographical outline of Ioannes Wigandus, written in 1582–1587), there still remain many unconfirmed facts in Kulvietis' biography. *Oratio funebris* by I.Hopius mentions the trip to Italy and the law studies at the University of Siena as an important event of Kulvietis' intellectual biography. Nevertheless, no documents on A.Kulvietis' studies at the University of Siena as well as on the date and range of his studies were known to the representatives of the Lithuanian reformation historiography. The facts about Kulvietis' return from Italy in 1539 and the founding of the first private protestant college in Vilnius

in 1539–1540 were universally accepted as real. The article presents a document on the doctorate of A.Kulvietis at the University of Siena. It is an entry about Kulvietis' doctorate in the 16th doctorate record book of the University of Siena which is preserved in the *Archivio Arcivescovile di Siena* (Archibishopric Archive of Siena). The document on Kulvietis' doctorate certifies the fact that he defended a thesis for a doctor degree "in utroque iuris" on November 28–29, 1540. This document is new to the Lithuanian historiography and allows us to confirm that (1) A.Kulvietis was a doctor in law; (2) he returned to Lithuania only in the winter of 1540–1541; (3) the first Lithuanian protestant college could have been founded only in the spring of 1541 and functioned approximately for only one year, till April–May of 1542 when A.Kulvietis was decreed a heretic by Sigismund I. For the first time

in the known documents, the name of A.Kulvietis is presented in the form of *Abramus Culvensis Gynvilonis*. This fact confirms the origin of A.Kulvietis from *Ginvila*, a fact established by the Lithuanian historian Konstantinas Jablonskis.

Kulvietis spent more than two years in Italy. The article discusses the situation of the early Italian Protestantism at the time when Kulvietis studied there. A.Kulvietis was the first to make a network of Lithuanian–Italian protestant contacts, which was an extremely important aspect of the history of protestantism of the Grand Duchy of Lithuania during the 16th and the beginning of 17th centuries. In the period of Kulvietis' studies in Siena (1538–1540), the Italian cryptoprotestantism entered a phase of rapid development, the consequence of which was the Inquisitorial restitution in 1542. During Kulvietis' stay in Siena, two outstanding representatives of the Italian Protestantism Aonio Paleario and Bernardino Ochino lived and taught there. It seems likely that Kulvietis could have personally known Ochino and other important Italian protestant pioneers. Kulvietis' Italian period was decisive in his protestant biography. Just after the return to the homeland, Kulvietis went to the court

of Sigismund I, the King of Poland and the Grand Duke of Lithuania, and received the patronage of his Italian wife Bona Sforza despite the public protestant manifests of Kulvietis. Bona Sforza was a cousin of the famous Vittoria Colonna, a friend and patroness of Ochino in Italy. Sforzas's admiration of Ochino's religious works after his refuge in Switzerland is testified in the historical documents. On the basis of these and other historical testimonies, the article suggests a presumption that the queen had an inclination to philoprotestantism.

The last part of the article discusses the first Lithuanian confession of faith (*Confessio fidei*, 1543) written by Kulvietis after his excommunication and escape to Prussia, which was dedicated to Queen Bona Sforza. Some direct parallels of Kulvietis' text with the famous public letter of Ochino to the Council of the City of Siena (*Epistola ai Signori di Balìa della città di Siena*), written at the end of 1542 (published in November 1543), presuppose that the Lithuanian pioneer of the Reformation knew about the letter of the Italian exile just after its address to Siena. The common aspects of the form and religious ideas in these two confessions of faith are also discussed.